

Miklósné Zakar Andrea¹

INTERETNIKUS ÉRTELMISÉGI DISKURZUSOK AZ ERDÉLYI AUTONÓMIÁRÓL

Bevezetés

Az oly sokszor és sokak által felvetett és elemzett erdélyi autonómia kérdése napjaink egyik legaktuálisabb vitájává érett Erdély kontextusában. Erdélynek mint egyedi területi entitásnak, régiónak az elismerése különböző nehézségekbe ütközik, holott a történelmi, kulturális és egyéb meghatározottság okán ennek létjogosultsága nehezen vitatható.

A kérdéskör sokszor került már a tudomány „asztalára”, de sokrétű volta okán egy elemzés sem vállalkozhatott vagy vállalkozhat annak teljes feldolgozására. Ilyen értelemben a jelen dolgozat sem ígérhet teljes körű vizsgálódást az erdélyi autonómia problematikája kapcsán, csupán egy jól lehatárolt elemzést. A kutatás a fenti témát egy olyan speciális keretben vizsgálja, amely egyedivé és hiánypótlóvá emeli az elemzést: *az erdélyi autonómia kérdéskörét a körülötte kialakult interetnikus, magyar–román értelmiségi párbeszéd elemzése kapcsán vizsgáljuk*. Fontos egy ilyen diskurzusnak az elemzése, mert egyértelmű, hogy ma már Erdély jövőjéről nem lehet egyik etnikum kihagyása nélkül sem beszélni, a párbeszédben, mely e témakörben valaha is kialakul, mindíg részt kell vennie minden érdekelt nemzetiségnek.

A vizsgált időszak, melyben a párbeszédet megfigyeljük, egy körülbelül tíz éves időintervallum 1998–2008 között, kiemelve egy „magkorszakot”, a 2000 és 2002 közötti éveket, amely a jelenség csúcsidezőszakaként értelmezhető.

Az interetnikus diskurzus elemzése azért is mindenképpen szükséges, mert eloszthatja azt a téves felfogást, miszerint az autonómia-törekvések Erdélyben csupán az ott élő magyar kisebbségek akarataiban, elképzeléseiben és törekvéseiben élnek. A román közéleti személyiségek és értelmiségiek részvétele és véleményei jól mutatják, hogy a románság akarata nem áll feltétlenül szemben az Erdély jövőjéről kialakult magyar elképzeléssel, vagyis nem magyar–román ellentétről kell beszélünk a téma kapcsán, hanem valamilyen egész más feszültségről, melyet valószínűleg a politika gerjeszt és/vagy tart fenn.

A tanulmány, amely egy nagyobb doktori kutatásra épül, *alaphipotézise ilyen értelemben a következőképpen fogalmazható meg: az elemzett, az erdélyi autonómia kapcsán kialakult interetnikus értelmiségi diskurzus több aspektusból is paradigmaváltó jelenség*. Ezt az alaphipotézist több kérdés megválaszolása után igyekszik az elemzés bizonyítani, melyek tematikus rendszere a következő:

1. Milyen új terminológia-rendszert vezet be a diskurzus Erdély kontextusába?
2. A diskurzus résztvevői hogyan képzelik el a romániai regionalizmust és decentralizációt, amelynek keretei között megvalósulhat Erdély autonómiája?
3. Megvalósítható-e a konszociációs demokrácia Erdélyben, és ha igen, milyen feltételek mellett?
4. Erdély kapcsán milyen autonómia-modelleket vázolnak fel? Összehangolhatóak-e a különböző modellek?
5. A regionális identitás kapcsán hogyan vélekednek az erdélyi folyamatokról, és hogyan értelmezik a transzeticizmust ebben a kontextusban?
6. Kitapintható-e markáns véleménykülönbség a résztvevő etnikumok koncepciói és gondolatai között? Hogyan értelmezhető az interetnikus jelleg az adott témában?
7. Áthidalható-e a politikai szféra és az elemzett diskurzus elképzelései között feszülő ellentét Erdély státusát illetően? Milyen esélyei vannak e tekintetben egy regionális párt létrehozásának?

A tanulmány első részében igyekszem felvázolni azokat az elméleti kereteket, amelyek között az autonómia fogalma értelmezhető, és egybevetni olyan társfogalmakkal, amelyek a különböző regionális folyamatokban érhetők tetten (például regionalizáció, regionalizmus, decentralizáció, szubszidiaritás, konszociáció stb.). Ez a fejezet ad otthont egy speciális demokrácia-modell bemutatásának is, amely sok föderalizált vagy regionalizált államban működik, és amely speciális együttélési keretet ad a multikulturális társadalom csoportjai számára.

A második rész röviden bemutatja, hogy egyelőre a romániai regionalizációs folyamatok és az erdélyi regionalizmus nem fonódik össze, bemutatva a területi folyamatok néhány aspektusát és a regionalizmus építőköveit, a történelmi, etnikai, kulturális, gazdasági jegyeket.

A harmadik rész alapvetően összefoglalja a diskurzus elemzésének eddigi eredményeit.

Autonómia és regionalizmus

A kutatás elméleti hátterének megalapozásához elsősorban a konceptualizálást kell végrehajtani, vagyis a kutatás során használt alapfogalmakat kell definiálni. A regionális tudományhoz kötődő számos fogalom nyert már körülírást a különböző szakirodalmakban, így az autonómia és regionalizmus, illetve az ehhez kapcsolódó egyéb fogalmak is. Mindeközben fontos a fogalmak közötti összefüggéseket is megtalálni, keresve azokat a közös érintkezési felületeket, amelyek mentén a fogal-

mak rendszert alkotnak. A téma alapjául szolgáló elméleti háttérrel a deduktív logika mentén próbálom felvázolni.

Nemzetállami keretek: új kihívások

A nemzetállamok jelenlegi *status quo*-ja két jelentős problémával néz szembe napjainkban. Az első probléma kétirányú. Az a kontextus, amelyben a 19. században kialakult modern nemzetállamok kénytelenek egzisztálni, ma már új kihívásokkal terheli létüket és működésüket. Számot kell vetniük először is a *globalizációs folyamatok által felerősödött gazdasági, társadalmi, kulturális és kommunikációs változásokkal és hatásokkal*, melyek révén az államhatárok egyre transzparenssebbekké és szimbolikusabbakká válnak. A globális folyamatokat csak erősítik a makroregionális integrációk megjelenése, amilyen például kontinensünkön az Európai Unió, a maga egységes belső piacával és szabadságelveivel. A szupranacionális döntési mechanizmusban való részvétel miatt az állam ráadásul szuverenitásából is veszít. Ilyen körülmények között a modern nemzetállam kénytelen magát újradefiniálni, hiszen régi „tartalma” és működési mechanizmusai már nem biztosítják számára a megfelelő működési feltételeket.

Mindemellett a hagyományos nemzetállami keretek elleni kihívásnak tekinthetőek sok esetben a *szubnacionális irányból érkező problémafelvetések*. Sok esetben a nemzeti szint alatt húzódó területi egységek, vagyis régiók, mikrorégiók oly módon artikulálják akaratukat, hogy az akár a nemzetállam átalakulását is eredményezheti.

„Úgy tűnik, a globalizáció gazdasági, politikai és kulturális hatásai alatt a hagyományos értelemben vett 19. századi nemzetállam túl nagy ahhoz, hogy az állam kormányzati szintje alatt lévő helyi, illetve regionális közösségek problémáit orvosolja, ahhoz viszont túl kicsi, hogy a fölötté zajló globalizációs folyamatokat befolyásolni tudná.”²

Az idézetben olvasható „túl kicsi”, illetve „túl nagy” jelleg áthidalására maga az európai integráció is kísérletet tesz, hiszen minden tagállamnak érdeke az, hogy kompetens válaszokat tudjanak adni (akár közösen) a nemzetállamokon belüli és a nemzetállamot meghaladó, globális folyamatokra. Nyilván a közös lépések nem mentesítik a tagállamokat a saját felelősségük alól, hogy önállóan is kompetens módon kezeljék a fenti kihívásokat.

A „túl kicsi” problematikára a közösség szupranacionális aspektusai jelentik olykor a megoldást, míg a „túl nagy” jelleg kihívására a „Régiók Európája” elképzelés lenne a megoldás-kísérlet.

A „*Régiók Európája*” *jövőkép* néhány forgatókönyvet vetít előre, melyben a nemzetállam és a szubnacionális régiók viszonyát modellálják:

- a) Az első forgatókönyv szerint az európai integrációs folyamatokban a szubnacionális régió az állam helyére lép, ezzel a polgárokhoz közelebb születnek majd a döntések, illetve így a határon átnyúló problémák megoldására is optimálisabb keret nyílik. Ezáltal kezelhetőek lennének a történelmi múlt által okozott ellentmondások és feszültségek, de a jelenlegi 27 tagú integrációban ez az elképzelés egyelőre sok nehézségbe ütközik (már a szubnacionális régiók számát nézve is).
- b) A második szcenárió szerint a szubnacionális régió az állam mellé, egyenrangú partnerként emelkedik fel, így kiegészítve a nemzeti és a szupranacionális szintet egy harmadikkal. Ez nem csupán a tagállamok számára jelent új helyzetet, de a Brüsszel-központúság számára is kihívás, mivel ellensúlyozná a túlbürokratizált közösséget.
- c) Az utolsó forgatókönyv csupán kiegészítő szerepet szán a nemzeti szint alatti régióknak, amely által segíti az államot és a közösséget az integráció további folyamataiban, a regionális politika lebonyolításában, a határregiók problematikájában.³

A másik nagy problémakör, amely a nemzetállamok helyzetét nehezíti, annak *az eszmének a megdőlése, amely azt állítja, hogy a nemzetállamon belül csak egy nemzet él/élhet*. „Az államok a történelem vak produktumai; a történelem pedig a hatalom és a véletlen együttese. Ezért az államok nem azonosak a népcsoportokkal.”⁴ A nemzetállam definíciója és kategorizálása is alapvetően ahhoz köthető, hogy milyen arányban él a határain belül a többségi, illetve kisebbségi náció⁵. A hibás eszme Európa nyugati részén már nagyjából kiigazításra lelt, de keletre haladva a helyzet az elmosódott etnikai választóvonalak, a sajátos történelmi meghatározottság és néhol a társadalmi-politikai berendezkedés miatt még igencsak bonyolult. A kérdés tisztázatlansága ebben a makrorégióban akár hiányosságként is értelmezhető: „...ami a nemzetállami vagy kultúrnemzeti kritériumok egyik legfőbb (közös) *hiányossága*, az éppen a nemzet alatti és állam alatti szinten élő társadalmak (jelzem: ma még mindig a világ nagyobbik hányadának!) feledése, vagy tudatos *kihagyása az emberi univerzum tagolásából*”⁶.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a nyugati liberális állammal kapcsolatos azon mítosz is megszűnt, miszerint az etnokulturalitáshoz való viszonyuk neutrális lett volna. Ezt a teoretikusok állították leginkább, holott a semlegesség alapvetően sokszor a kisebbségi nemzeti identitás elfojtását jelentette. Ez a viszonyulás a kisebbségekhez a nyugati makrorégióban a közelmúltban számos oknak köszönhetően megváltozott. Legfőképp annak köszönhetően, hogy rájöttek, hosszú távon nem lehet eredményes a kisebbségi identitásnak a többségi, domináns nemzetbe való integrálása, illetve, hogy „az évszázados jogi diszkrimináció, a szociális előítéletek és a nemtörődomség dacára a nemzeti kisebbségek megőrizték saját nemzeti identitás-tudatukat és a nemzeti autonómia iránti vágyukat”⁷.

A nemzetállam nemzetiségi alapú kategorizálása nem egyszerű feladat, de több félig-meddig sikeres kísérlet alapján⁸ a következőképpen összegezhető:

1. *Homogén nemzetállam*, amelyben a nemzeti kisebbségek aránya nem éri el a 10%-os küszöbértéket, illetve nem is határolható le olyan térsége az országnak, amelyben adott kisebbség többségben élne;
2. *Nemzetállam* olyan ország, melynek bizonyos részein a nemzeti kisebbségek többséget alkotnak, de országos viszonylatban együttesen nem teszik ki a lakosság 10%-át;
3. *Nemzetiségi állam*, melynek ismérve, hogy a nemzeti kisebbségek aránya az ország lakosságának minimum 10, de maximum 25%-a;
4. *Több, illetve soknemzetiségű állam*, melyben a legnagyobb lélekszámú nemzet sem teszi ki a lakosság 75%-át.⁹

Az általunk vizsgált Románia a nemzetiségi állam kategóriájába sorolható, Szlovákiával, Bulgáriával, Horvátországgal, nyugat-európai példaként említve pedig Nagy-Britanniával és Hollandiával együtt.

A közép-kelet-európai makrorégióba, és különösen a volt szovjet érdekszférába tartozó országok Európában sok esetben nehezen tudnak a fent vázolt többszörös kihívásokra naprakész válaszokat adni. Ennek okai a sajátosan egyedi történelmi meghatározottságban keresendők: a „prenacionalista” szemlélet¹⁰, és a „kelet-európai szocializmusok dezantropomorfizált és misztifikált hamis”¹¹ nemzetfogalmának prolongálásában.

Régió, regionalizáció, regionalizmus

Az előző fejezetben használt régió fogalmának meghatározása elengedhetetlen, de mivel oly sokféle területi egységet jelölhet, a definiálás több ponton is nehézségekbe ütközik. Ahány kutató, regionális szakember, szinte annyiféle tipizálással találkozhatunk. Ha az állam területi szintjét vesszük kiindulópontnak, akkor az az alatt vagy fölött húzódó régiókat is megkülönböztetjük, ahogyan ezeket a fogalmakat használtuk is az előző alfejezetben, így beszélhetünk államok feletti „*makrorégiókról*”, amilyenek például a különböző nemzetközi integrációk, vagy a történelmi folyamatok révén kialakult nagyobb térségek (például Közép-Kelet-Európa). Az állam központi területi egysége alatt húzódó (szubnacionális) területi egységeket pedig „*mikrorégióknak*” hívjuk.¹² (A terminológia további pontos használata okán megjegyezzük, hogy a következőkben a mikrorégió és a régió terminusokat szinonimaként kezeljük, mint ahogy sok esetben a szakirodalomban is tapasztalhatjuk.)

A tudományterületek és a különböző kutatások releváns lehatárolási szempontjai is eltérhetnek, így a régió tipológiája sokrétű.¹³ Rugalmas és elég tág definíciónak

tűnik az adott területi egységnek valamilyen *más térségektől elkülönülő entitás alapján történő lehatárolása*, mely entitás jellemzi az egész térséget.

A jelen kutatás szempontjából releváns tipológia három főbb régiótípust különböztet meg.

1. **A tervezési vagy funkcionális régió** lehatárolása adatgyűjtés és statisztikakészítés okán történik, vagy jól meghatározott funkciók ellátására szolgál, mint amilyen például a területfejlesztés. Ezek a régiók nem a hatalommegosztás eszközei, hanem legtöbbször a centralizációs folyamatok aktorai;
2. **A „természetes” régió** jól körülírható jellemzők alapján földrajzilag is behatárolható területi egység, mely akár a határokon is átnyúlhat. Sajátos gazdasági-társadalmi-kulturális-etnikai jegyeket hordoz, mely jellemzők okán elkülönül a környező térségtől. Két altípusa:
 - a) A **gazdasági régió**, melynek lehatárolásakor alapvetően a térség gazdasági sajátosságai kerülnek előtérbe, például speciális ágazati jellemzők, klaszter jelenléte;
 - b) A **történelmi, etnikai, kulturális régió**, mely e felsorolt aspektusokban mutatókozó egyediséget tud felmutatni. Sajátos etnikai-kulturális (etnokulturális) értékek koncentrálódása szinte minden ország területén kimutatható.

Ha e két altípus sajátosságai együttesen építenek ki egy „természetes” régiót, akkor annak a területi egységnek az egyedisége valószínűsíthetően elindít valamilyen önmeghatározó-önérvényesítő folyamatot a régió emancipálódásának irányába.
3. **A politikai régió**ban élő közösség politikai közösségé is átalakul sajátosan közös célokkal, érdekekkel. „A politikai régió komplex társadalmi-gazdasági jelenség, intézményesült és önállósodott közbülső területi szint, a politikai döntéshozatal, a terület politikai érdekét is kifejező csoportok érdekérvényesítésének vagy az etnikai, nyelvi identitás megőrzéséért való mozgalmak küzdelmeinek színhelye.”¹⁴

A valós régió történelmi, kulturális, etnikai, (etnokulturális) értékekkel bír, szerencsésebb esetben mindezek a sajátosságok egy egyedi gazdasági térjelleggel is rendelkeznek. Ezek legalább részben autonóm vagy föderális egységek, és mint ilyenek, az állam központi szintje és a helyi, települési szintek között kompetenciákkal és intézményekkel rendelkeznek. Ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódik a *decentralizáció* problematikája is, amely a központi és területi szint közötti hatalom- és feladatmegosztást jelenti.¹⁵ A decentralizáció előnyei a központosítással szemben a hatékonyság és a transzparencia kérdésköreihez köthetők, hiszen egyrészt helyben több és precízebb információ áll a döntéshozók rendelkezésére ahhoz, hogy adekvát módon igazodjanak döntéseikkel a helyi viszonyokhoz, mérhetőbbek a döntések közvetlen hatásai is, valamint az átláthatóság jegyében a polgárok könnyebb bete-

kintést kaphatnak a döntésekbe, és voksaikkal elszámoltathatják/leválthatják a számukra nem megfelelő döntéseket hozó grémiumot.

Jól látható, hogy a decentralizációs folyamat a polgárokhoz közelebb viszi a problémamegoldás lehetőségét, vagyis erősíti az úgynevezett *szubszidiaritás elvét*. Ez az elv az arisztotelészi univerzumból kiindulva Aquinói Szent Tamás és a katolicizmus tanain keresztül bekerült a mai európai közgondolkodásba is, és ma már az európai integráció egyik alapelvevé nőtte ki magát. A *Maastrichti Szerződés* emeli be az integráció elsődleges jogforrásai közé, de e sokszínű fogalomnak az Európa Tanács és az Önkormányzatok Európai Chartája is megadja a számunkra érvényes definíciót, kiemelve a szubszidiaritás valamelyik jellemzőjét.

Minden meghatározás körülírása a jelen dolgozat szempontjából nem fontos, így kiemelném ezen elv két, idevágó definiálását, melyek körülírják hatalomkorlátozó szerepét, állampolgár-központúságát és decentralizáció-pártiságát, amennyiben az adott kontextus azt megengedi. Jacques Delors, az Európai Bizottság valamikori prominens elnöke kifejti, hogy „a szubszidiaritás nem egyszerűen a felsőbb hatóságok beavatkozásának korlátozása az egyénnel vagy közösséggel szemben azért, hogy maguk cselekedhessenek, hanem egyben kötelezettség arra, hogy cselekedjenek az egyén vagy csoport irányában, ha lehetőség van arra, hogy azok elérjék a kívánt célt. A kisebb, illetve alacsonyabb egység joga addig a mértékig cselekedni, ameddig arra egyedül jobban kész, mint a nagyobb, illetve magasabb egység”. Az *Önkormányzatok Európai Chartája* konkrétan úgy gondolkodik erről, hogy „általában a közfeladatokat lehetőleg az állampolgárokhoz legközelebb álló igazgatási szerveknek kell megvalósítaniuk. A feladatok más igazgatási szervekre történő átruházása a feladat természetétől, jellegétől, a hatékonysági és gazdaságossági követelményektől függ”.¹⁶

A régiók és az állam viszonyrendszere azonban országonként, korszakonként és makrorégióként változó, és e különböző rendszereket néhány, a regionális tudomány által vázolt folyamat összehatásával lehet leginkább jellemezni. Ez a két folyamat, amelynek meghatározása elengedhetetlen a téma szempontjából: a regionalizáció és a regionalizmus.

A *regionalizáció* egy felülről, a központi területi szint felől induló folyamat (top-down), amely hatalom-átruházást és decentralizációt eredményez azokban a térségekben, amelyekre ez a folyamat az állam területét felosztja. Közigazgatási vagy politikai régiókat szinte minden nyugat-európai állam létrehozott már az utóbbi évtizedekben. Ez a regionalizációs „hullám” az európai integráció mélyülésével párhuzamosan söpört végig Nyugat-Európán. Több elmélet is igyekszik megmagyarázni ennek a tendenciának az okait, több aspektusból is megvilágítva a kérdéskört. Ezek közül néhány releváns elképzelés az okok között felsorolja:

- az urbanizációs folyamatokat és a közszolgáltatási ellátások hatékonyságát;
- a demokratizálódáshoz vagy térségi politikai aktorok érdekei mentén szükséges ideológiai motivációkat;

- a globalizáció befolyását;
- az európai integrációt;
- vagy egyszerűen csak a folyamat divat jellegét, mely szintén elősegítheti ezen folyamat elterjedését;¹⁷
- racionális-funkcionális koncepciók érvényre jutását, gazdasági érdekek érvényesülését;
- az államszerkezet modernizációját.

De bármilyen érvelés is húzódjon meg a regionalizáció mögött, a folyamat mindig köthető a régió és az állami szint valamilyen konfliktusához. Ezek a konfliktushelyzetek nagyon sok közéleti és politikai vitát, diskurzust generáltak, bármilyen sokféleképpen zajlott is le a regionalizáció a különböző országokban, legyen szó akár a Franco utáni spanyol regionalizációról, a mitterand-i decentralizációról vagy a Tony Blair-féle devolúcióról. Ezek a különbségek a folyamat sokszínűségét jelzik, érdemben azt, hogy minden ország másként viszonyul a regionális identitáshoz, a kulturális pluralizmushoz vagy a szubnacionális szintek autonómiájához.

A gyakorlatban az is megfigyelhető, hogy egy állam esetleg épp akkor alkalmazza a regionalizációt, ha külső (nemzetközi) vagy belső (hazai) legitimitációját veszélyben látja. Ilyen formában ez a folyamat és a vele járó decentralizáció vagy devolúció eszköz a hatalom kezében. A nemzetközi legitimitációnak a regionalizáció eszközével való visszaszerzésére jó példa Nyugat-Németország föderalizálása, amelyben az amerikai befolyás és minta is nagy szerepet játszott. A belső legitimitáció visszaszerzésének példajaként a spanyol eset leírása a legalkalmasabb, hiszen a francoi diktatúrát követő szétesés után a regionalizálás járható útnak tűnt az állam számára, még akkor is, ha ez nem aratott osztatlan sikert minden etnikum között (lásd a baszk szeparatizmus újjáéledését).¹⁸

A regionalizáció mellett megemlíthető másik folyamat, a vele ellentétes irányú *regionalizmus*, mely alulról felfelé (bottom-up) irányuló mozgalomként írható le. Mai jelentését az 1970-es években nyerte el, de motivációi egészen széles skálán mozoghatnak. A regionalista mozgalmak a régió sajátosságaira építenek, hangsúlyozva az adott térség történelmi és/vagy etnokulturális, nyelvi, vallási, gazdasági fejlettségbeli elkülönülését az ország többi részétől, és provokálják az állam politikai hatalmát. Ezen mozgalmak központi kérdése a regionális megkülönböztetés ideája vagy a kollektív identitásnak és a regionális érdekek politikai kifejezésének összekapcsolása.

Mértékét, aspektusait, illetve motivációit tekintve a regionalizmus igen sokféle lehet, és országonként, de akár régióként is változó képet mutathat. Legjellegzetesebb aspektusa az etnokulturális jelleg, amelynek motivációja a térségben élők etnikai, kulturális különbözősége. A közösség mozgalma által megfogalmazott kérések-követelések az állam felé sokfélék lehetnek, a csak és kizárólag nyelvhasználat-

hoz vagy kulturális igényekhez kötődő jogoktól kezdve az önrendelkezéshez, autonómiához köthető aspirációig terjednek. A térségben több etnikum is élhet, a multikulturális jelleg, a polietnikus közeg ismérvei akár meg többszörözhetik az igények jogosságát. Egy többnemzetiségű államban vagy térségben az egyének többszörös identitással is rendelkezhetnek. Ezek az identitások hierarchiába rendeződnek, és miközben egyidejűleg léteznek, néha versengenek is egymással. A regionalizmus ilyen esetben e versengő identitások jelenlétét jelzi.¹⁹

A regionalizmus politikai aspektusról akkor beszélhetünk, ha az adott közösség követeléseibe közé tartozik a területi decentralizáció is.

A gazdasági regionalizmus összekapcsolódhat az etnikai vagy politikai aspektussal, de nem kizárólagosan. Néha gazdasági érdekek állnak a regionális mozgalmak mögött: gazdag régió önállósodni akar és decentralizáció folytán függetlenedni a központtól²⁰ (itt bekapcsolódik a politikai jelleg is), a szegény régió többletforrásokhoz való hozzáférést remél a központtól annak érdekében, hogy sajátosságait megőrizze²¹ (és ha ez etnikai és/vagy kulturális jellegzetesség, úgy ez az etnikai aspektusnak a folyamatba való bekapcsolódását jelenti). Vannak olyan európai térségek, amelyek európai uniós többletforrások reményében kívánnak régióvá válni, ilyenek például Írország déli megyéi.

Mértékét tekintve a regionalizmus ölthet kirívó és szélsőséges formákat is, általában akkor, ha az érintett állam nem vagy kevésbé fogadja el a regionalizáció elvét. Ilyen szélsőséges eszközrendszerű vagy szélsőséges eseményekhez vezető regionalizmusok közül néhány típus:

- a szeparatista és erőszakos baszk ETA szervezet tevékenysége;
- a békés, ettől függetlenül szeparatista skót regionalizmus;
- a nem is szeparatista és békés flamand regionalista mozgalom, amely nem óhajtott ugyan Belgiumból kiválni, mégis alapjaiban változtatta meg a belga állami berendezkedést.

A regionalizmus a fent vázolt jelentéstartalom mellett egyéb összefüggésben is használatos fogalom. Általános terminusként használva a regionális folyamatok révén kialakult intézményrendszert vagy ennek az intézményesülésnek a folyamatát is értjük alatta.

A regionális gazdaságtan szakirodalmában a régióformáló regionalizáció és regionalizmus folyamatai mellett megemlíti egy harmadikat is, a *regionalizálódást*. Ez a folyamat akkor figyelhető meg egy adott térségben, ha erős a társadalom és a gazdaság térségi szerveződése, és így a „reálfolyamatok fokozatosan kikényszerítik egy új területi entitás kialakítását, éppen egy erős vagy a jól elkülönült összetartozás, kohézió alapján”.²²

Összegzésként elmondható, hogy valódi régió csak akkor alakulhat ki, ha a két (vagy három) fent vázolt folyamat, a regionalizáció, a regionalizmus (és a regio-

nalizáció) aktivitása összehangolódik, a kétféle (állami és területi) akarat összeér, és egymást támogatja. E folyamatban nagy hangsúlyt kap a belső kohézió és azok a sajátosságok, amelyek okán a régió elkülöníti magát az állam egyéb térségeitől.

A konzociációs és konszenzusos demokrácia-modellek és a kapcsolódó államszerkezet-típusok

A polietnikus közösségeknek nem szükségszerű a klasszikus nemzetállami keretekben gondolkodniuk, hiszen léteznek olyan társadalmak is, ahol az egyének több és összetett önazonossággal rendelkeznek, és olyan demokratikus állami berendezkedést sikerült létrehozniuk, amely tiszteletben tartja a nemzeti sokféleséget, és e sokféleséget nyújtó etnikumok megegyezései, társulások együttműködési modelljén alapszik. Ezt a modellt Gabriel A. Almond a homogén politikai kultúrájú demokratikus államok alternatívájaként írja le, azt állítva, hogy a fragmentált, heterogén kultúrával rendelkező (főleg európai) államok sokkal instabilabbak, mint a homogén demokráciák. A stabilitáshoz vezető utat pedig ebben a társulások, más néven konzociációs demokrácia-modell bevezetésében látta, akárcsak Lijphart, aki több állam illetően lehetőségeit is vizsgálta.

*A konzociációs (vagy konszociációs) demokrácia-modell*t elemezve van olyan szakirodalmi meghatározás, amely arra is kitér, hogy e demokrácia-modell alkalmazása különösen indokolt olyan államokban, amelyek a nemzetiségi heterogenitás mellett „több, mély törésvonal által” szabdaltak, és „friss, tradíció nélküli, toleráns politikai kultúrával még nem” rendelkeznek, és ahol „több írott jogi eszköz, törvény szükséges a társas érintkezés, közösségi együttélés szabályaira”²³.

Lijphart szerint²⁴ a konzociáció melletti alapvető érv azon alapszik, hogy a demokrácia és többségi uralom (majority rule) összeférhetetlen, mert ez utóbbi ellentmond a demokrácia alapszabályainak, mivel kizárja a kisebbséget a kormányzásból. Ez okból kifolyólag tartja elengedhetetlennek a következő feltételek teljesülését a konzociációs modell kiteljesedéséhez:

- hatalommegosztás a végrehajtó hatalmi ág mentén (executive power-sharing);
- nagykoalíciós kormányzás (government by grand coalitions), amelyben felöleli a társadalom összes szegmensét;
- a szegmensek széleskörű autonómiája, mely lehet területi vagy területtől független személyi alapú autonómia;
- kölcsönös vétójog (mutual veto);
- az arányosság elvének alkalmazása a közéletben (államigazgatási pozíciók, közalkalmazotti státuszok szétosztásának tekintetében), valamint a javak elosztásában (például állami támogatások esetében), a választási rendszer működésében.

A társadalmi keretek tekintetében Lijphart alapvetőnek tartja a térséget átszövő különböző szociális, gazdasági, vallási vagy etnikulturális jellegű törésvonalak meglétét. Ezen szegmentálódások a társadalom vertikális struktúrába szerveződéséhez, vagyis pilléresedéséhez, oszloposodásához vezethetnek. Ezek a pillérek egymástól elég elszigetelt úgynevezett politikai szubkultúrák, melyek ideológiai különbségeket mutatnak, úgynevezett résztársadalmakat hozva létre. A rendszer működőképessége szempontjából fontos, hogy a szubkultúrák közötti viszonyok és magukon a szubkultúrákon belüli kapcsolatok (az elit csoport és követőik között) jól működjenek. Szükségszerű az elit iránti lojalitást biztosítani a szubkultúrákon belül, viszont ez az elit megfelelő stratégiáján és viselkedésmintáján is múlik. A pilléresedés a részek egymástól való elszigetelődését biztosítja, és kimutatható, hogy „a plurális társadalmak konfliktuspotenciálja kisebb, ha a szegmensek tagjai társadalmi életüket a többi szegmens tagjaitól a homogenizáció fokával fordított arányban álló elszigeteltségben élik”²⁵.

Ennek a fajta oszloposodásnak és a konzociációs demokrácia megvalósulásának egyik legjobb példája a holland társadalmi gyakorlat volt sokáig.²⁶

A *konszenzusos vagy konszenzusorientált modell* két jelentős vonásban tér el a konzociációtól, miközben nagyon sok hasonlóságot is mutat vele. Viszont egyrészt a társadalmi keretet tekintve ennek nem feltétele a pilléresedés, másrészt pedig sokkal inkább leírható empirikus módszerekkel, sokkal több operacionálizálható fogalommal bír, mint a konzociációs modell. Ezt a két modellt Lijphart ütközteti az általa bevezetett többségi, Westminsterinek nevezett demokrácia-moddellel, mégpedig két fő aspektust vizsgálva: a hatalommegosztás kérdését és az államszerkezetet. Ezen ismérvek alapján Lijphart szerint leírható, sőt mérhető, hogy egy demokratikus rendszer mennyire konszenzusorientált. A táblázat jól mutatja a *konszociációs* és a *konszenzusos modellek* átfedéseit is, melyek a *westminsteri többségi modell* ellenpontjaiként funkcionálnak.

Ahogy a táblázatból is kiderül, a decentralizált és szövetségi, föderális államszerkezetek azok, amelyeknek keretein belül létrejöhetnek a konzociációs vagy a konszenzusos demokráciák. Európában ezek közé soroljuk a regionalizált és a föderális (illetve kon-föderális) államokat.

1. táblázat: A többségi és a konszenzusos demokráciák összehasonlítása

	Westminsteri modell	Konszenzusos modell
Kabinet (a végrehajtó hatalom koncentrációja vagy megosztottsága)	Egypárti többségi kabinet vagy minimális többségű koalíció (minimal winning coalition)	A végrehajtó hatalom megosztása – túlméretezett vagy nagykoalíció
A végrehajtó és a törvényhozó hatalom viszonya	A két hatalmi ág fúziója és a kabinet dominanciája	A hatalmi ágak szétválasztása és egyensúlya
Pártrendszer	Kétpártrendszer	Többpártrendszer
Érdekcsoportrendszer	Pluralista (versengő)	Korporatista
Választási rendszer	Hangsúlyozottan aránytalan mandátumelosztást eredményező – rendszerint egyszerű többségi – választási rendszer	
Államszerkezet	Egységes és központosított	Szövetségi és decentralizált
A törvényhozó hatalom szerkezet	Egykamarás vagy aszimmetrikus kétkamarás	Szimmetrikus kétkamarás, ahol biztosított a kisebbségek képviselete
Alkotmány	„Íratlan” és/vagy könnyen módosítható	Írott és merev, azaz csak speciális előírások szerint kialakított többséggel módosítható
Alkotmányos ellenőrzés	Nincs, azaz a parlamenti szuverenitás érvényesül	Erős alkotmánybíróság (vagy legfelsőbb bíróság) gyakorol alkotmányossági felügyeletet
Központi bank	A kormány ellenőrzése alatt áll	Független és erős

Forrás: Lijphart összehasonlítását magyarul közli Szász (2002). 4.

A regionalizált struktúrájú, regionális önkormányzati szinttel rendelkező országok között Spanyolország és Olaszország példája a legrelevánsabb a kontinensen.

Spanyolország államszerkezetét egyelőre még regionalizáltként tipizálják, de jogi-technikai értelemben már szinte félföderális országnak tekinthető. Agranoff egyenesen „posztmodern föderalizmusnak”²⁷ hívja azt a belső közjogi differenciáltságot és az autonóm közösségeknek azt a fajta rendszerét, amely a Franco diktatúra után kialakult. Ezt a kijelentést arra alapozza, hogy ez a fajta struktúra nem egyetlen alkotmányjogi aktus eredményeként, hanem hosszas alkufolyamat során született. A saját parlamenttel és bírósággal rendelkező autonóm tartományok elismerésük után a központi kormányzat partnereiként léptek föl, s ezt a státuszt kihasználva folyamatosan újradefiniálták a partnerséget. Az 1978-as alkotmány rendelkezik az autonóm közösségek létrejöttéről, és 1983-ig létre is hozták a tizenhét spanyol autonóm régiót. Ezek saját statútummal rendelkeznek, és ilyen értelemben az egyes régiók kompetenciái és autonómia-formái eltérőek. Teljes autonómiát a történelmi, etnikulturális jelleget is hordozó régiók élveznek (Katalónia, Galícia, Baszkföld, Andalúzia stb.), az úgynevezett lassú régiók, melyek jobbra mesterséges határok

között léteznek, fokozatosan érhetik el ezt a státuszt. Megemlítendő azonban, hogy a régiók egymás közötti kooperációs készsége nagyon gyenge, de erős kapcsolatot tartanak fenn az uniós bürokráciával.²⁸

Olaszországban már az 1948-as alkotmány is biztosított speciális jogokat a régióknak, de csak később, a 70-es években sikerül létrehozni ezeket a területi egységeket, melyekben megerősítették a *bottom-up* regionalizmust. Ennek ellenére a régióknak a központi államtól való pénzügyi függése nagyon erős, és nem is tudnak az önkormányzatok tekintetében sem erős pozíciót kivívni maguknak. A szakemberek szerint az olasz regionalizáltság további sorsa a déli régiókon múlik, azon, hogy ezek az elmaradottabb térségek hogyan viszonyulnak a decentralizáláshoz és regionális politikához.

A föderalista államszerkezet a legdecentralizáltabb ilyenén struktúra, amelyen belül a „régiók” tagállami minőséget hordoznak, tehát a területi elv és vele a szubszidiaritás elve a legdominánsabb. Amennyiben a föderalizálás egy polietnikus államon belül történik, akkor a tagállami határok tiszteletben tartják az etnikai törésvonalakat. Viszont tisztán etnikai alapú föderalizáció nincs a kontinensünkön, hacsak a belga vagy a konföderális Svájc speciális példáját nem tekintjük annak.

Az a belső önrendelkezés, amivel egy tagállam fel van ruházva egy ilyen államon belül, a kisebbségek számára a legnagyobb fokú autonómiát biztosítja. Általában a szimmetrikus kétkamarás parlamenti szerkezetben a második kamara tagjaként biztosított a tagállamok részvétele a központi döntéshozatalban, és a tagállam mindhárom hatalmi ág esetében saját intézménnyel rendelkezik. Ilyen föderális államként Németországot, Ausztriát és Belgiumot említhetjük Európában, míg Svájc a maga konföderális, laza struktúrájával egy egyedi modellt képvisel.

Németországban a Bund (szövetségi szint) és a Land (tagállami, tartományi szint) között különböző szabályok osztják meg az állami szuverenitást is. Ez utóbbiak a kétkamarás parlamentben részesei a szövetségi törvényhozásnak is, miközben saját ilyenén hatalommal is bírnak. A szintek között sajátos összefonódás²⁹ a német föderalitás egyik egyéni vonása, mely által a feladatellátás és a felelősség szövevényes módon oszlik meg közöttük. Ennek eklatáns példája a regionális politika kérdésköre, mellyen belül a területi egyenlőtlenségek mérséklésének finanszírozásában a két szint fele-fele arányban osztozik.

Tartományi hatáskörbe tartozik a vasutak regionalizálása, a menekültügy, a munkaerő-politika, de sajnos egyes teoretikusok szerint a felelősség ilyenén áthárítása sok esetben a problémák „mellékvágányra terelését” is jelentheti.³⁰ Németországban a hidegháború végét követő 1990-es újraegyesítés után tizenhat Land húzódik a szövetségi szint alatt. Az európai integráció mélyítésével a német Landok megerősödése tapasztalható, ugyanis kivívták maguknak azt a jogot, hogy a szövetségi szint csak a velük való egyeztetés és konzultáció után tárgyalhat bármiféle uniós kérdéskört.

Belgiumban egy sajátos föderális szerkezettel és tartalommal találkozhatunk, mivel ez az állam a társulások demokrácia minden aspektusát magán viseli. Ez a belgiumi társadalom sokszínűségéből és sokféleségéből adódóan egy bonyolult rendszerbe szervezett, összetett struktúrát jelent. Az utóbbi néhány évtizedben több alkotmánymódosítás eredményeként Belgium egy centralizált országból vált föderálissá. A hat szubnacionális szint és a föderatív szint között nincs hierarchikus viszony, minden egység saját törvényhozói és végrehajtói intézményrendszerrel is bír. A szubnacionális szintek sem egyformák, mivel Belgium a következőképpen strukturálódik:

- egyrészt három régióra tagolódik: Vallónia, Flandria és Brüsszel fővárosi régióra;
- majd három nyelvi közösségre: a francia, flamand és német közösségekre – ezek a régiókkal együtt alkotják a hat szubnacionális szintet;
- ezen kívül nyelvi körzetek is ki vannak alakítva, szám szerint négy: vallon, flamand, német és a kétnyelvű Brüsszel.³¹

Ez a fent vázolt struktúra biztosítja egy időben a területi és a személyi autonómia elvének a meglétét és speciális kombinációját. De a rendszer sajátosságai abban is megmutatkoznak, ahogyan a szintek osztoznak a külpolitikát érintő döntési mechanizmusban, hiszen a föderatív és regionális szint hatalma nagyon bonyolult szabályok mentén ebben a kérdésben is megoszlik, ebbe beleértve az Európai Unióval való kapcsolatrendszerét is.

Sajátosságként a következő jellemzőket rendelik hozzá a belga föderációhoz:

- centrifugális jellegű: vagyis a szubnacionális szintek erősödése figyelhető meg a föderális szinthez képest;
- kétpólusos jellegű: a szövetségi pártok hiánya miatt;
- felértékelődik a területiség: szintén a régiók erősödése okán.³²

Utolsóként, de nem utolsó sorban *Svájc konföderációjának* főbb ismérveit vázolnám föl, melyek egyediek az európai porondon. A svájci modellben az úgynevezett kantonok a lehető legnagyobb önállóságot élvezik, hiszen az oktatási, kulturális és nyelvpolitikai ügyek az irányításuk alatt áll. A kantonok a következőképpen tipizálhatóak, illetve jellemezhetőek:

- a huszonhat kantonból három fél-kantonnak tekinthető;
- a nyelvi-kulturális-vallási határok nem esnek egybe feltétlenül a kantonhatárokkal, ilyen formán léteznek egynyelvű³³ és kétnyelvű³⁴ kantonok, illetve egy háromnyelvű³⁵ is;
- a kantonális identitás nagyon erős.

A szövetségi és a kantonális szint közötti hatásköri megosztás az úgynevezett konkordancia modell mentén értelmezhető, vagyis a hatáskörök egyre erőteljesebb

összemosódásának lehetünk tanúi. Kizárólag szövetségi hatáskörbe csak néhány politika tartozik, úgy mint: hadügy, pénzügy, külügy, kommunikáció-média, vasút és atomenergia-hasznosítás, míg bizonyos kérdéskörökben csak törvényhozói jogkörre van ennek a szintnek, például a mezőgazdaság, a környezetvédelem és a szociálpolitika ágazataiban.

Svájc modellje jól mutatja, hogyan lehet egy olyan államban, ahol a lakosság 70%-a német nyelvű, olyan polietnikus viszonyokat teremteni, ahol négy hivatalos nyelvet ismernek el, és ahol egy etnikum sem érzi kirekesztettnek vagy marginalizáltnak magát.

E fejezetben bemutatott modellek sajátosságai és sokfélesége jól mutatja, hogy Európa nyugati felében már jobbra megértették, hogy a társadalom sokszínűsége nem lehet akadály a demokratikus és jól működő állam létrehozásának, és hogy ez a fajta demokrácia, amelyet a nyugati modellek felvázolnak, mind nagyban épít erre a sokszínűsége. A decentralizálás által végrehajtott folyamat olyan autonómiát nyújt a különböző szubnacionális szinten élő közösségek számára, mely által e közösségek bizonyos mértékig „önkormányozhatják” saját magukat.

A nyugat-európai modellek mintaként szolgálhatnak ugyan a közép-kelet-európai államok számára, de tudjuk, hogy a sajátos történelmi meghatározottság okán e makrorégió országai sok tekintetben éretlenek még a folyamatok megértésére. Van azonban biztató jelenségek e térségben is, amelyek jó okot adnak arra, hogy bizakodhassunk: Európa e fertálya is képes lesz egyszer konzociációban- konszenzusorientáltóságban, föderációban vagy autonómiában gondolkodni, és ezáltal büszkén tekinteni a határokon belüli etnikai sokszínűsége.

Autonómia: elmélet és gyakorlat

Az előző fejezetben bemutatott államszerkezetek kedveznek a különböző autonómiák kialakulásának. Az autonómia fogalma a gyakorlatba ültetés sokfélesége és bonyolultsága miatt predestinált arra, hogy tudományos definiálása nehézkes legyen, jogi aspektusból pedig szinte meghatározhatatlanná váljék. Viszont éppen a sokrétűsége és rugalmas eszköztára teszi alkalmassá az oly különböző államok számára az alkalmazását. Széles értelemben az autonómia arra ad jogot, hogy az egyén vagy az egyének egy csoportja maga döntsön bizonyos meghatározott kérdésekben. A történelem során ez a jog több kontextusban is megjelent, például a települések autonómiájában.

Legáltalánosabb megfogalmazásban talán a következőképpen definiálható: autonómiának tekinthető egy adott közösségnek valamilyen érdekképviseleti vagy akár bizonyos igazgatási jogosítványokkal bíró intézményrendszerrel történő felruházása, mely jogosítványok kötődhetnek a közösség által lakott terület egészéhez, eset-

leg egy részéhez, de átfogja a közösséghez tartozó vagy oda tartozni akaró (identitást felvállaló) összes individuumot.

Ilyen formában az autonómia lehetőséget ad egy kisebbség számára az önérvényesítésre, sőt akár az önmeghatározásra³⁶ is, vagyis tekinthető akár egy kisebbségvédelmi intézménynek is, legyen az a kisebbség akár etnikai, akár vallási, kulturális vagy nyelvi értelemben vett kisebbségi csoport, közösség. De az autonómia nem kapcsolódik feltétlenül és szükségszerűen csupán a fentnevezett kisebbségek problematikájához, ám akkor is a demokratizálás és a szubszidiaritás elve mentén szükségyszerű lehet.³⁷

Ha a már említett és tárgyalt fogalmakhoz való kapcsolódását és viszonyát vizsgáljuk, akkor a következőket állapíthatjuk meg:

- a föderalizmushoz képest az autonómia egy alacsonyabb szintű hatalommegosztást jelent, és nem érinti az állam egész területét vagy összes lakosát, hanem csupán egy bizonyos szempontok alapján elkülönített területre vagy a népesség egy csoportjára vonatkozik;
- a decentralizációval való kapcsolata igen szoros, de míg a decentralizáció kevesebb hatalommal való felruházást jelent, az autonómia esetében ez akár egész hatalmi ág mentén történhet; és az egyik legfontosabb különbség e két fogalom között, hogy míg a decentralizációt a központi kormányzás egyoldalúan visszavonhatja, addig az autonómia státusz körüli bármilyen változtatás csak az autonóm közösség bevonásával és egyetértésével történhet;
- az önkormányzathoz viszonyítva is vannak hasonlóságai, de az autonómia sokkal szélesebb hatásköröket feltételez, mint az önkormányzatiság.

A hatalom megosztása szempontjából a következő jellegzetességek figyelhetőek meg, miközben természetesen minden esetben más-más megosztásban tapasztalható a megosztás:

- marad olyan hatalom, amely a központi kormányzásnál marad, általában ilyen a honvédelem, külügy, vámok, makrogazdasági politika, monetáris politika;³⁸
- hatalom, mely az autonóm közösségre át van ruházva, például kulturális, oktatási, gazdasági, társadalmi kérdésekben;
- párhuzamosan gyakorolt hatalom;
- közösen gyakorolt hatalom.

A nemzetközi dokumentumok, a nemzetközi jog és a közösségi jog sem rendelkezik az autonómiáról, sőt azt mondhatjuk, hogy a nemzetközi jogi elfogadtatása nehézkes és sok akadályba ütközik. Ennek ellenére születtek már jogilag nem kötelező erejű megállapodások³⁹.

A fogalom tipológiája

Az autonómiákat több szempont szerint osztályozhatjuk, de jelen esetben két osztályozási szempontot veszünk figyelembe:

1. ***A jogi forma és a szint, amelyen szentesítették, figyelembe vételével*** két fő típusa a nemzeti jog vagy a nemzetközi jog által létrehozott autonómiák:
 - a) az érintett állam jogalkotója hozza létre, ilyen a Grönland és Korzika területi és a skandináviai lappok személyi autonómiája;
 - b) a nemzetközi jog által létrehozott autonómia:
 - kétoldalú szerződésben: Dél-Tirol és az Åland-szigetek esetében;
 - nemzetközi jogközösség döntése alapján alapvetően békefenntartás céljából létrehozott autonómia, például Irak kurd lakosságának védelme esetében.
2. Az ***autonómia alanyától függően*** megkülönböztetünk:
 - személyi vagy perszonális (A);
 - területi autonómiát (B).⁴⁰

Jelen kutatás szempontjából e két utóbbi autonómiatípus részletesebb elméleti bemutatását tartjuk alapvetően fontosnak.

Személyi elvű autonómia

Ez az autonómiatípus a szórványterületen, területileg nem kompakt tömbben élő kisebbségek számára nyújt személyi elvre alapulva lehetőséget saját kulturális intézmények és érdekképviseletek létrehozására, és miközben elismeri az ország polietnikus jellegét, nem bontja fel az állam közigazgatási rendszerét. Nagy előnye továbbá, hogy a vallási, nyelvi, kulturális karakterek megőrzése ilyen formában saját, közjogi intézményeken keresztül lehetséges, és ezekben a kérdésekben saját döntési jogkörrel rendelkezhetnek az érintettek, az alanyok. Miközben helyi és országos hatáskörű oktatási, kulturális intézményrendszer kiépítése, fenntartása is tartozhat a funkciói közé, bizonyos hatáskörökkel soha nem rendelkezhet, mint például gazdasági vagy szociális kérdések, így tehát a területi autonómiához képest szűkebb jogosítványokkal bír.

Ugyanakkor előnye, hogy a kisebbség minden tagja beletartozik – önkéntes alapon – más pedig nem (nincs helyi kisebbség-többség probléma), így nehezebben szűnik meg, hiszen a területi mobilitás, demográfiai változások nem érintik. Így viszont nem old meg minden kisebbségi problémát, hiszen nem tud megoldást találni például a munkahelyi vagy munkaerő-piaci diszkriminációra, a rendőrségi részlehajlásra stb.

A perszonális autonómia finanszírozása teljes mértékben az államra hárul, ez nagyfokú függést jelent a központi kormányzattól. A központi kormányzásban való részvételre azonban nagyon csekély a lehetőség, hiszen a szórványnépcsoportok esetében nem tartják fontosnak a makropolitikába való beleszólási jog megadását.

A személyi elvű autonómiára mai példákat az észtországi, magyarországi, szlovéniai, horvátországi kisebbségpolitikában találunk, az utóbbi két esetben garantált parlamenti képviselettel, míg Nyugat-Európában a skandináviai lappokat kivéve nemigen találunk ilyen jellegű megoldásokat.

Természetesen jogosan merülhet fel a kérdés, hogy ki tartozhat az adott kisebbségi csoportba, hogyan lehet a legobjektívebben felmérni a csoporthoz tartozás jogosságát. Az erre kidolgozott gyakorlatok többfélék:

- egy merevebb megoldás az a gyakorlat, amikor az állami hatóságok sorolják az állampolgárokat etnikai kategóriákba, de ennek rugalmasabb változatában a kettős identitás felvállalása is lehetséges kettős regisztrációval;
- maguk az érintett csoportok, közösségek döntenek el, ki a tag;
- az individuumok önkéntes vállalásán múlik, mely közösséghez tartozónak tartja magát. Ennek hátránya, hogy nem mindenki regisztrálja magát a csoport tagjának, így az aktívabb, magukat regisztrálók tevékenykedhetnek az egész közösség nevében.

A területi autonómia

Ez a fajta autonómia a nagy létszámú, tömbszerűen elhelyezkedő kisebbségeknél alkalmazható leginkább, mint a többség–kisebbség közötti „igazságos viszony” egyik alapfeltétele. Területi autonómia esetén az adott kisebbség számára megteremtődik az önszerveződés, öngazgatás, önkormányzat, vagyis az adott területen a teljes társadalom létrehozásának a lehetősége, amelyet a személyi autonómia nem képes biztosítani.

Minden területi autonómia egyedi, felelve a sajátos kulturális, történelmi és politikai körülményekre, és ennek az egyediségnek a hangsúlyozása fontos, miközben természetesen vannak közös vonásai is e rendszereknek.⁴¹

Általában ezen autonómatípus területén a kisebbség, azaz helyi többség, összhangban az állami törvénykezéssel, megteremtheti a saját közigazgatását, saját döntéshozó, végrehajtó, igazságszolgáltatási szerveket működtethet, illetve szabályozhatja, irányíthatja az adott terület gazdasági, politikai, társadalmi, szociális, oktatási, kulturális életét. Az államnyelven kívül e területen hivatalos nyelv a kisebbség nyelve, és a közigazgatási, bírósági, rendőrségi állások elosztása esetében azokat arányosan kell elosztani a többség és kisebbség között.

A területi autonómia működésének pénzügyi hátterét általában a központi költségvetés állja, de az autonómia kaphat adókievetési jogot is, mely nélkül elég nehézkes az önálló gazdálkodás. A területi autonómia és a központi hatalom közötti hatalommegosztás mentén az autonómiára átruházhatóak olyan hatáskörök, mint a törvényalkotási, kormányzási, közigazgatási, igazgatásslolgáltatási vagy rendfenntartási funkciók. A hatalommegosztás bizonyos esetekben akár külpolitikai jogosítványokkal is járhat, amint erről már az előzőekben értekeztünk.

Kisebbségvédelmi funkciója többnyire akkor lehet egy területi autonómiának, ha a területen az adott kisebbség többséget alkot. Ha a térségben több etnikum él, de egyik kisebbséghez tartozó közösség létszáma sem alkot többséget, akkor egy polietnikus, multikulturális térségről beszélhetünk, és a régió egy sajátos autonómiával ruházható fel. Ez esetben az autonómia rugalmas elvei jól igazodhatnak a térség sajátosságaihoz. Speciális esetekben létrehozható az *úgynevezett megosztott (shared) autonómia*, olyan térségekben, ahol a nagy létszámú kisebbségi csoport a többségi lakossággal oly módon él együtt, hogy elhatárolásuk földrajzilag lehetetlen, de a személyi elvű autonómia nem elégséges az adott kisebbség problémáinak megoldására.

A területi autonómia veszélyeire figyelmeztet azonban néhány hátránya is, mint például:

- a területi egyenlőtlenségekkel sújtott országok esetében a gazdaságilag fejlett autonóm régiók megakadályozhatják az állami redisztribúciót;
- a demográfiai csökkenés miatt a kisebbség el is veszítheti az autonómiához való jogát (szemben a személyi elvű autonómiával);
- belső kisebbségeket hoz létre, melyek problémákat és feszültségeket generálhatnak;
- a szecesszió alternatívája sok esetben adott lehet, amennyiben az autonómiák nincsenek megelégedve az állammal.

A területi autonómiák rendszere jól működik Nyugat-Európában, így sok példát említhetünk e makrorégióból. Csoportosítva őket a következőket említjük:

– szigetek vagy teljes földrajzi különállással bíró területek esete:

Aland-szigetek (finnországi svéd kisebbség: az önkormányzás tényleges és szimbolikus elemeivel, saját parlament, kormány, saját hivatalos nyelv, bélyeg, himnusz, zászló); Feröer-szigetek, Grönland és Korzika; közigazgatási okok miatt: Man-sziget, Csatorna-szigetek

– anyanemzettel nem rendelkező népcsoportok, önálló nemzetek este:

Baszkföld, Katalónia, Galícia, Skócia, Wales;

– nemzeti kisebbségek esetében:

Dél-Tirol, Valle d’Aosta, belgiumi németek;

Ezen felül számos közép-és kelet-európai példával is találkozhatunk, még ha e térségben nincs is még olyan hagyománya a területi autonómiának, mint Nyugat-Európában:

– anyanemzettel nem rendelkező népcsoportok esetében: Gagauzia (Moldávia).

– nemzeti kisebbségek esetében: Vajdaság, Koszovó 1974–1989, Magyar Autonóm Tartomány (illetve később Maros-Magyar Autonóm tartomány) 1952–1968⁴², Krím-félsziget Ukrajnában.

A fent vázolt autonómia-modellek a gyakorlatban azonban nem válnak teljesen szét, általában vegyes formában és változatokban valósulnak meg. A személyi és területi elven létrehozott autonómiák nem zárják ki egymást, sőt, sok esetben ezek kombinációjával találkozhatunk. A szakirodalom azt a nézetet támasztja alá, hogy a közép-kelet-európai sajátos etnikai és társadalmi viszonyok is ilyen kombinált autonómia szükségességét vetik fel.

Regionalizáció versus regionalizmus Romániában

Regionalizációs folyamatok Romániában

Románia, eddigi nem túl hosszú nemzetállami megléte óta, kemény harcot vív az egymástól oly elkülönülő országrészek egybeszervezésére és egyneműsítésére, de kevés sikerrel. Az etnikailag is sokszínű országban a különböző gazdaságpolitikák csak alig módosították a hagyományos térszerkezetet. Az iparosítás hatására a területi különbségek ugyan mérséklődtek valamelyest, de a fejlett és elmaradott régiók térségi eloszlása változatlan maradt.⁴³

Az Európai Unióhoz való csatlakozási folyamatában az országnak szembe kellett néznie egy hathatós regionális politika kialakításának kényszerével, melynek következményeképpen újra kellett gondolnia az ország területi felosztását is. A dán Rambøll tanácsadó csoport 1990 és 1994 között vizsgálta a romániai területi különbségeket és a területi fejlődés problémáit, amelynek következményeként megszületett az erre vonatkozó úgynevezett *Zöld könyv*. Ez összefoglalja az észlelt problémákat, a térszerkezet helyzetét és javaslatokat fogalmaz meg egy regionalizációs folyamat elindítására. (Megjegyzendő, hogy a Rambøll tanácsadó csoportot azzal egy időben kéri fel a Văcăroiu-kormány a problémák feltérképezésére, amikor menezsi Szatmár és Máramaros megyék elöljáróit, miután azok aláírták a Kárpátok Eurorégió létrejöttére vonatkozó szándéknyilatkozatot.) Az országban a 90-es évek második felétől hangsúlyt kapnak az előcsatlakozási alapokból várható források. Például az első PHARE-program, mely kifejezetten a romániai regionális politikát készítette elő és segítette kibontakozni, két évig tartott 1996. február 1. és 1998. január 31. között.⁴⁴

1998-ban életre hívták a Területfejlesztési törvényt, amely utat nyithatna a decentralizált fejlesztéseknek, intézményeket hoz létre és fejlesztési tértípusokat határoz meg. Ennek köszönhetően Romániában elindult az a regionalizációs folyamat is, amely létrehozta a NUTS II. szintnek megfelelő régiókat. Összesen nyolc fejlesztési régiót határoltak le, melyek közül hét több megyét átfogó területi egység, egy pedig a fővárost, Bukarestet és az őt körülvevő agglomerációnak számító úgynevezett Ilfov megyét tartalmazza.

Románia regionális felosztása és a régió-elnevezések:

1. Észak-keleti régió, (Suceava, Botoşani, Iaşi, Neamţ, Bakó, Vaslui megyék)
2. Dél-keleti régió, (Vrancea, Galaţi, Buzău, Brăila, Konstanca megyék);
3. Déli régió, (Ialomiţa, Călăraşi, Prahova, Dîmboviţa, Giurgiu, Teleorman, Argeşi megyék);
4. Dél-nyugati régió, (Gorj, Vâlcea, Olt, Mehedinţi, Dolj megyék);
5. Nyugati régió, (Hunyad, Arad, Temes, Kárán-Szebes megyék);
6. Észak-nyugati régió, (Bihar, Szatmár, Szilágy, Kolozs, Máramaros, Beszterce-Naszód megyék);
7. Közép-régió, (Fehér, Maros, Szeben, Brassó, Hargita, Kovászna megyék);
8. Bukarest-Ilfov régió, (a főváros és agglomerációja).

A kérdés viszont adott: tiszteletben tartják-e Románia sajátosságait az így kialakított régiók? Vagy csak közigazgatási egységeket tiszteletben tartó fejlesztési téregységek csupán? Tükröz-e valódi regionális szemléletváltást, lehet-e paradigmaváltónak tekinteni?

„A régió nem a ki tud lehetetlenebbet mondani jegyében zajló regionális játék. A régió élő struktúra, helyi hálózatokkal, vonzasközpontokkal, amelyek gazdasági, kulturális vonatkozásban meghatározzák a lokalitás működését. A régió nem pusztán adat vagy statisztikai halmaz, a régió térszerkezet, amelyet az idők során vonzások és taszítások alakítottak ki, illetve olyanná, amilyen. A régió sorsok összegezése.”⁴⁵

És Románia ilyen szerves összegződésekben gazdag ország. De a regionalizációs folyamatokat kísérő szakmai és értelmiségi polémiákból és diskurzusokból az tűnik ki, hogy ezek a folyamatok során eddig kiaknázatlanok maradtak, vagyis a román regionalizációs folyamatok nem tisztelték az országban adott regionalizmus sajátosságait, és nem hajtanak végre valós decentralizációt.

Regionalizmus Erdélyben

Erdélyt tekintve ezek az alulról jövő folyamatok több pilléren alapszanak. Egyrészt alapoznak a történelmi, etnikai, kulturális egyediségre és a gazdasági vezető szerepre. Erdély sajátos történelmi meghatározottsága valóban jelentős mértékben megalapozza azt az érvelést, miszerint a térség különvaló entitásként kezelendő.

Erdélynek mint területi egységnek mindig volt egyfajta különállása, elszeparálódása, ennek ellenére szervesen együtt értelmezendő a magyar történelemmel. Buda törökök általi elfoglalása óta, vagyis 1541-től beszélhetünk önálló Erdélyi Fejedelemségről, amikor az ország három részre szakadt. Ilyen formában Erdély 150 évig független államként él, viszont a nagyhatalmak saját érdekeiket szem előtt tartva mindig korlátozni (vagy megszüntetni) akarták ezt a függetlenséget. Az *I. és II. Diplomoma Leopoldium* végül beolvasztja Erdélyt a Habsburg Birodalomba, így Erdély

megszűnik külön állam lenni. Ellenpróbálkozásként a Rákóczi-szabadságharc idején összehívják az erdélyi országgyűlést és Rákóczi Ferencet erdélyi fejedelemmé választják, vagyis Erdélyt önálló államként kívánják elismertetni. (Rákóczi már előbb a Magyarország fejedelme címet is megkapta a szécsényi országgyűlésen.) Erre a „titulushalmozásra” azért volt szükség, mert XIV. Lajos (a spanyol örökösödési háború idején) csak úgy volt hajlandó Rákóczival szövetséget kötni, ha Rákóczi nem úgymond „lázadó”. Látható tehát, hogy Erdély függetlensége, önálló államisága milyen kulcskérdés. A Rákóczi-szabadságharc leverése után Erdélyt újfent beolvasztják a Habsburg Birodalomba, viszont II. József császár idején Erdély kormányzóságot kap Nagyszében székhellyel. Ezzel a lépéssel Erdélyt megpróbálják elszakítani Magyarországtól. Az 1848. március 15-én megfogalmazott *Tizenkét pont* utolsó szakasza kimondja az uniót Erdéllyel, vagyis azt, hogy Erdély elszakíthatatlan része Magyarországnak.

Ez a történelmi kitérő alátámasztja az 1919 utáni erdélyi értelmiség alapállását is, amelynek hangsúlyos gondolata: vissza kell térni, újra kell fogalmazni a különálló erdélyiséget. Ennek eredményeként alakult ki a trassylvanista eszmei áramlat, amely sokáig uralta az erdélyi magyar értelmiség kulturális-irodalmi, eszmei és ideológiai mozgalmait. Az erdélyiség újrafogalmazását, újradefiniálását igyekszik megtenni az az interetnikus-interkulturális diskurzus is, melynek elemzése e kutatás fő célja.

Erdély sajátos etnikai térképe szintén jó alapja a regionalizmusnak, habár ez a térkép jelentős változásokon ment át, akár ha csupán a második világháborút és az azt követő évtizedeket vesszük is alapul. A román–magyar–szász–zsidó etnikumok aránya is nagyban megváltozott, hiszen az erdélyi zsidóság nagyarányú deportálása a világháború idején, majd a Ceaușescu-korszakban végrehajtott tudatos módosítások megbontották a hagyományos etnikai egyensúlyt a térségben. A szászok legnagyobb része kitelepült az NSZK-ba, ehhez a román kormány is hozzájárult azzal, hogy fejkvóta fejében „eladta” őket a nyugatnémet államnak. A regáti románok tömeges betelepítése a szocialista iparosítás erdélyi térségekbe telepített iparágainak munkaerő-ellátását és az etnikai arányok tudatos szétverését szolgálta.

Mára már elmondható, hogy a Székelyföldet kivéve, ahol a magyar kisebbség aránya még mindig domináns, Erdélyben egy kisebbség sem rendelkezik nagyobb fokú térségi koncentrációval. Ezzel a ténnyel megkérdőjelezhető Erdélynek az ország többi részétől való etnikai-kulturális törésvonal mentén történő elkülönülése, leginkább regionális törésvonalról beszélhetünk e tekintetben.

Mindenesetre az a multikulturális sokszínűség, amelyet Erdély még mindig fel tud mutatni, sajátos és egyedi jelenség Közép-Kelet-Európában. Az erdélyi regionalizmus erre az etnokulturális egyediségre is épít, akárcsak a gazdasági fejlettségre, hiszen Erdélyben az egy főre jutó GDP meghaladja az ország többi térségének ez irányú adatait, kivéve természetesen a bukaresti főváros térségét és agglomerációját.

Továbbá fontos hangsúlyoznunk, hogy az erdélyi regionalizmus egyik legmarkánsabb jelensége a rendszerváltás után az elemzett vita és párbeszéd, melynek sajtóssága, hogy közös nevezőre kívánja hozni a két meghatározó etnikum elképzeléseit Erdély kapcsán.

Az interetnikus diskurzus elemzése

Az elemzés azt a sajátos román–magyar diskurzust igyekszik feltárni, amely néhány releváns kiadványban a nyilvánosságra került az elmúlt tíz évben, és Románia decentralizálásának, regionalizálásának olyan lehetséges módozataival foglalkozik, mely struktúráján belül Erdély területi autonómiát élvezhetne. A kérdéskör tárgyalása azért érdekes, mivel a centralizált Románia regionális átalakulási folyamata, illetve az ország EU-hoz való csatlakozásának feltételrendszere nem tartalmaz semmilyen utalást Erdély különálló, autonóm régióként való kezelésére. Ugyanakkor a téma felületes ismerői az autonómia kérdését általában csupán az erdélyi magyarság kíváncsalmainak a megnyilvánulásaként értékelik, holott a probléma ennél jóval sokrétebb és súlyosabb. Az autonómia körül kialakult egy olyan interetnikus-interkulturális vita, amelynek bemutatása eloszlathatja azt a téves elképzelést, miszerint autonómia csak a határon túli magyarság elképzeléseiben él.

Jelen elemzésen belül néhány hangsúlyosabb gondolatot emelünk ki, ezek közül a legjelentősebbek: azon regionalizálási modellek összevetése, melyek teret engednek az autonómiának; Románia decentralizálási folyamatának kritikája; Erdély mint területi elven és nem etnikai elven kialakított autonóm tartomány belső dimenziói, a transznetikus identitás jelentősége; a *Memorandum* mint egy adott interetnikus diskurzusban részt vevő értelmiségi kör konszenzusa.

A tanulmány alapjául a viták, diskurzusok színtereként fellépő folyóiratokat használtam fel, azok közül is az e tekintetben kiemelkedő, három évfolyamot megélt *Provincia* (2000–2002) folyóiratot és a Pro Európa Liga interkulturális központ által kiadott *Altera* kiadványt, amely Románia regionalizálási/regionalizálódási folyamatát, lehetőségeit és jövőjét veszi górcső alá. Forrásként szerepelnek még olyan tanulmányok, melyek más, a témában érdekelt folyóiratokban (például *Magyar Kisebbség*) jelentek meg.

A vita színterei

Az 1989-ben bekövetkező romániai fordulat néhány olyan kedvezőtlen jelenséget és eredményt zúdított a magyar–román kapcsolatokra (lásd az 1990. márciusi marosvásárhelyi események), amelyek után elengedhetlenné vált az interetnikus párbeszéd rehabilitálása. Erdélyben e kapcsolatok és diskurzusok jelentősége, központi

jellege vitathatatlan, különösen, ha ezek éppen Erdély helyzetére, jövőjére és lehetőségeire koncentrálnak.

A párbeszéd felélesztésének első kísérletei közé tartozik a *Puntea – A Hid* elnevezésű kiadvány Szilágyi Júlia irodalomkritikus és Marius Tabacu újságíró közös irányításával. Majd 2000 tavaszán indul útjára a *Provincia* című folyóirat, először mint a *Ziua de Ardeal* és a *Krónika* napilapok havi melléklete. Néhány hónap múlva viszont a melléklet önállósodik, két társszerkesztője, Molnár Gusztáv és Alexandru Cistelean pedig továbbra is teret adnak benne a magyar–román párbeszédnek. A folyóirat érdekessége, hogy a magyar szerzők cikkeit románra, a románokét pedig magyarra fordították, így a kiadvány mindkét nyelven megjelent. A három évfolyamot megélt *Provincia* felvállalta egy olyan, Romániában problematikus és nehezen megtárgyalható kérdéskör vitára bocsátását, amilyen Románia decentralizálási, regionalizálási szándékai, lehetőségei, nehézségei, ezen belül pedig Erdély státuszának problematikája. A román és magyar szerzők, mint azt későbbi elemzésünkben bővebben bemutatjuk, jelentős elméleti és gyakorlati tudást felhalmozva és prezentálva igyekeznek saját véleményüket kifejteni a témával kapcsolatban. A *Provincia* folyóirat ars poeticáját Alexandru Cistelean a következő módon fogalmazta meg egy írásában, kiemelve az erdélyiség fogalmának speciális jellegét és újragondolásának jelentőségét:

„Az, amit a *Provincia* megtehetne: helyreállíthatná és ugyanakkor újraszemantizálhatná az erdélyiséget. Ez a kultúra újrahasznosításának művelete, amelyet azonban nemcsak muzeális gondossággal kellene végrehajtani, hanem egy tényleges aggiornamento lelkiismeretességével, valódi aktualizálással és újradimenzionálással. Európa kulturális térképén nem lenne fölösleges egy foltnyi erdélyiség.”⁴⁶

Bakk Miklós sokkal konkrétabban fogalmaz, amikor előrevetíti a folyóirat feladatait, szinte módszertani útmutatót nyújtva a szerzők és a majdani szerzők számára: „A *Provincia* programja számára azonban a konstruktív, *in statu nascendi* erdélyiség nézőpontja a legfontosabb. Ez szintén tényekre alapoz, de olyan tényekre, amelyek folyamatok részei, s ezért értelmezhetők és értelmezendők, de éppen ezáltal válnak a politikai képzelőerőt tágító s ezért oly szükséges konstruktivitás elemeivé. Ennek az *in actu/in statu nascendi* erdélyiségnek a tényei közé sorolhatóak – például – a választási geográfia adatai, a jóval fejlettebb erdélyi civil társadalom (ez statisztikailag is igazolható), a helyi önkormányzati szféra jóval gazdagabb (és egyértelműen) nyugati kapcsolatrendszerével, a külföldi beruházások térképével stb. És ez a konstruktivitás az egyetlen, amelyben a – lezárt – múltak is valamiképpen összekapcsolhatóak.”⁴⁷ Vagyis a tényekre, statisztikákra és adatokra alapozva, Bakk szerint elérhető lehet az etnikumok eltérő Erdély-értelmezésének azonos mederbe terelése.

Egy másik kezdeményezés, az 1989 decemberében megalakult Pro Európa Liga egy olyan interkulturális központ szerepét vállalta fel Smaranda Enache és Szokoly Elek vezetésével, amely különböző akciók, események megszervezésével járulnak

hozzá az interetnikus kapcsolatok kiegyensúlyozásához. Az általuk kiadott *Altera* kiadványsorozat jó terepe a magyar, román és külföldi szerzők vélemény-ütköztetésének, a diskurzusok lefolytatásának. Az *Altera* számainak központi témái a regionalizmus, az integráció és az interkulturalitás. Az 1997/6-os szám tematikus számként a föderalizmus kérdését járja körbe külföldi szakemberek írásait is közölve. Érdekes megállapítás, hogy az *Altera* szerkesztősége egyfajta „láthatatlan kollégiumként” műhelyt hozott létre, melynek alaptétele az erdélyiség rehabilitációja volt az ország politikai modernizációjába ágyazva. Egy másik paradigmát képviselt a szintén műhely-szintű Gabriel Andreescu által vezetett csoport, akik Románia politikai rehabilitációjában gondolkodtak⁴⁸. E két külön, de nem ellentétes elvet valló csoport munkája, gondolatai később, a 2000-ben indult, már említett *Provincia* hasábjain értek össze.

A következő alfejezetek az elemzés néhány eredményét mutatják be a főbb gondolatkörökhöz kapcsolódva, így görcső alá vesszük:

- a multikulturalitásba ágyazott regionális-transzetnikus identitás kérdését;
- a föderalitás eszményét és az ennek kapcsán felállított autonómia-modelleket;
- a *Memorandumot*, amely a kérdés „határátlépése” a politikum szférájába;
- és a konzociatív demokrácia-modell sajátosságait.

Erdély: kultúra és identitás

Ha ezt a régiót kulturális szempontból vizsgáljuk, egy olyan komplexitással nézünk szembe, melynek körülírása, elemzése hatalmas feladat. A szakirodalom előszere-ttel emlegeti Erdély kontextusában a *multikulturális sokszínűséget*, mely modell Európában egyedül talán csak Svájcban létezik még. Magát a közép-európai térséget is szokták színes kulturális mozaikként emlegetni, melyen belül Erdély még egyedibb és különlegesebb.

Az etnikai/felekezeti sokszínűségből adódóan Erdély története leírható úgy is, mint a kölcsönös toleranciák kialakulásának története. És ha az adott térségben együtt élő etnikumok egymás mellett élésének problematikáját akarnánk csak érintőlegesen is megérteni, akkor először tudatosítanunk kell, hogy „az Erdélyben élő népek jelenlétének, szerepének súlya koronként és vidékenként változott (...) ezen népek életében, előre menetelésben a másik nép által teremtett politikai keret, államhatalom, közigazgatás (...) mit jelentett. Javára, avagy kárára szolgált az, hogy alá-illetve fölérendelt helyzetbe került a társadalom, a gazdaság avagy a politika tere?”⁴⁹ Az erdélyi sajtóságtól multikulturális modell jelenlegi állapota tehát mindenképpen a múlt szövevényes történetére épül: minden alkotó etnikumnak megvolt a maga szerepe ennek a sokszínűségnek a kialakulásában, koronként változó intenzitással. Az eredő, a végeredmény viszont adott – csak fel kell ismerni az országot gazdagító aspektusát.

A multikulturális közeg olyan kölcsönhatásokat eredményez, amelyekre csupán egy ilyen sajátos miliőben kerülhet sor. Ezek az értékhorozó „társadalmi-felekezeti, együttélésbeli és kulturális kölcsönhatások”⁵⁰ mind alakítják, formálják a *regionális azonosságtudatot* is. De mit is jelent a *Provincia* hasábjain publikálók számára a regionális azonosság avagy identitástudat?

Alexandru Seres kételyét fejezi ki a tekintetben, hogy valóban léteznek-e regionális identitások, vagy legalábbis kellőképpen körülhatárolhatóak-e és ilyen formában megfelelően igazolják-e az ország esetleges föderalizálását⁵¹. Így véleményében annak ad hangot, hogy egy különálló területi entitás lehatárolására csak akkor van lehetőség, ha fellelhető benne az ott élők térséghez kötődő azonosságtudata. Ezzel szemben Kántor Zoltán megkérdőjelezi azt az állítást, hogy régióról csak akkor beszélhetünk, ha jól körülhatároljuk az ott élők regionális identitását, így írásában kifejti, hogy szerinte ez nem szükséges ahhoz, hogy lehatárolhassunk egy területi egyiséget.

A *Provincia* folyóirat több írásában is felbukkan Erdély kapcsán az úgynevezett *transznetikus identitás*. Ez a nemzeti identitások feletti, azt meghaladó önazonosságot jelenti, mely többnemzetiségű régiókban alakulhat ki, és segít meghaladni a nacionalizmust. Több szerző szerint a transznetikus identitás Erdélyben is érvényes lehetne (l. Molnár Gusztáv), segítve az esetleges autonómia kialakítását. E szerzők sorába azonban nem áll be Kántor Zoltán, aki fenntartásokkal kezeli egyrészt „az etnikai konfliktusokkal foglalkozó szakirodalom egyik kedvenc fogalmá”-t, a transznetikus identitást. Kétkedik abban is, hogy egy ilyen identitás kialakulása segít mentesíteni Romániát a nemzeti feszültségektől. „Az újabb szakirodalom és az értelmiségiek egy része előszeretettel hivatkozik arra, hogy többes identitással rendelkezünk, illetve hogy a többes, transznetikus identitás kialakítása következtében csökkennek az interetnikus feszültségek. Nekem az az érzésem, hogy ennek a divatos fogalomnak a kritikátlan átvétele inkább gátolja, mint segíti a szükséges kibontakozást.” Kántor felteszi továbbá a kérdést, hogy a folyamatok milyen irányúak: a „létező”, akár többes, transznetikus identitás alakítja-e a politikai szerkezeteket, intézményeket, vagy fordítva: a létrehozott struktúra formál-e, alakít-e ki később ilyen jellegű azonosságtudatot⁵².

A következő fejezetben tárgyalt vitáit, a *Memorandum* 8. pontja is kitér a transznetikus identitás kialakításának fontosságára. A memorandisták is úgy vélik, hogy a transznacionális identitás hatékony ellenszere lehetne a nacionalizmus minden megnyilvánulásának: „A regionális identitás polgári alapon történő felvállalása az olyan többnemzetiségű régiókban, mint a Bánát, Erdély vagy Dobruzsza, hozzájárulhat azon transznetikus identitásoknak a kialakításához, amelyek alapján meghaladhatók lesznek a szélsőségesen nacionalista nosztalgiák, félelmek, valamint ezek túlhajszolása, de a polgári és demokratikus frazeológiát használó burkolt nacionalizmus is”⁵³.

Minden véleményt egybevetve kétségtelen, hogy az erdélyi kulturális modell olyan értékeket hordoz, amelyek csak itt léteznek. Az is kétségtelen tehát, hogy az erdélyiség mint olyan is érték-hordozó, és hogy ezekre az erdélyi közös jegyekre és értékekre épülő cselekvés kialakítása volna az interetnikus párbeszéd egyik nagy célja is.

Autonómiamodell-viták a párbeszédben

A Románia regionalizálási lehetőségeit számba vevő írások többnyire egy erősen decentralizált országot képzelnek el, melyben a szubszidiaritás alapelve messzemenően érvényesül. Ezt nyilván csak egy paradigmaváltással lehet elérni, amely során a centralizált ország teljes átalakuláson megy keresztül. Amikor ehhez kapcsolódóan a *föderalitás eszményét* villantják föl a szerzők, akkor sokszor a föderalizmusnak azt az általános értelmezését értik az elképzelés alatt, amelyet Jacques Lévy fejt ki egyik művében, amelyet a *Provincia* is leközöl⁵⁴. Ilyen értelemben a világméretében alkalmazható „föderalizmus előnye az, hogy univerzálitást termel, anélkül hogy egyetlen szervezőelvet tenne kötelezővé”, míg a „föderalista eljárás módra az a jellemző, hogy érzékeny a térbeli helyzetek sokfélesége iránt”. Lévy a progresszív spanyolországi regionalizációt és a nagy-britanniai local government-ek kialakítását szintén föderális jellegűnek tartja a kompetenciák megosztása miatt, és mert ezekben az országokban „minden városi szerveződési szint, a metropolistól az infraurbanusig, specifikus adminisztratív szervezettséggel rendelkezik, hogy válaszolhasson a specifikus problémákra”. Vagyis ezekben az országokban messzemenően érvényesül a szubszidiaritás elve. Románia számára a föderalizmus melletti érv a hagyományos tartományok történelmi folyamatokban tapasztalt elkülönülése, specifikussá válása (Havasalföld, Bánát, Olténia, Moldva, Erdély). Ezen belül Erdély helyzete még speciálisabb, itt „történelmileg jelentős mentalitásbeli és gazdasági különbségek alakultak ki a többihez képest”.⁵⁵

Az Erdély kapcsán kialakult vita a *Provincia* hasábjain több decentralizált modellt mutat be és ütköztet a föderális (Németország), a konföderális (Svájc) modelleken keresztül a regionalizált (Olaszország, Spanyolország) modellig. A svájci konföderális modell többször kerül górcső alá, akárcsak a német föderalista államszerkezet, lásd Alexandru Vlad, Gheorghe Săsărman és Traian Țtef írásait, valamint Petru Dumitriu álláspontját. A spanyol és olasz regionalizált állammodellt és annak specifikumait járja körbe Daniel Vighi, kiemelve azokat az autonómia-lehetőségeket, melyeket ezen típusú államszerkezet életre hívott (lásd a katalán, a baszk vagy a dél-tiroli autonóm területeket), illetve ezeknek alkotmányban rögzített sajátosságait.⁵⁶

A devolutív angolszász lehetőség Molnár Gusztáv írásában⁵⁷ válik modellértékűvé Románia számára. Molnár a huntingtoni kulturális/civilizációs „törésvonal”-el-

mélet alapján véli úgy, hogy Erdély e törésvonal okán válik olyan speciális tartománnyá Románián belül, amely indokolja a devolutív modell alkalmazását⁵⁸.

Ezzel vitázik Antonela Capelle-Pogăceanu, aki nem ugyanazokat a körülményeket, jellemzőket látja Erdély esetében érvényesülni, mint például Skócia esetében: Skócia esetében nincs skót anyaország, mint amilyen Magyarország az erdélyi magyarok számára, illetve a román államot tartja erre alkalmatlannak:

„Ne felejtjük el, sem Skócia, sem Wales nem képezi országok közötti vetélkedés tárgyát. Ebben a két esetben a lakosok regionális kötelékével nem versengett az etnikai kötelék. Más a helyzet a magyar és román nemzetiségek által vitatott Erdélyben, még akkor is, ha Magyarország nem fogalmaz meg területi követeléseket Erdélyre vonatkozóan. Itt a nemzeti kötelék fölébe kerekedik a regionális identitásnak vagy az állammal való azonosulásnak. Valójában a román állam nagyon törékeny/gyenge, és az elitek még mindig kételkednek valahol a legitimitásában. A társadalom vertikális integrációja (az elitek és a társadalom közötti szakadék jelentékeny) horizontális integrációjához (nevezetesen a kisebbségké) hasonlóan nem teljes. Márpedig a devolúció működéséhez arra lenne szükség egyfelől, hogy az államnak több legitimitása legyen, másfelől, hogy az etnikai kötelék gyengébb legyen: Erdély lakossága először erdélyinek érezze magát és csak utána azonosuljon román vagy magyar nemzetiségi mivoltával (a németek száma napjainkban sajnos túl alacsony ahhoz, hogy befolyásolni tudja ezt a folyamatot).”⁵⁹

A Provincia hasábjain is megjelent Provincia-kerekasztal beszélgetésben Molnár Gusztáv arról ad számot, hogy ő egy területi elven és nem etnikai/nemzeti elven alapuló régiót képzel el, ahol a történelmi identitással rendelkező tartomány a politikai alany és nem a két nemzeti közösség, mely ott él. A régió mint politikai alany alatt egyrészt a szubregionális területi egységek húzódnak (közigazgatási szempontból nézve), másrészt pedig a nemzeti vagy nyelvi közösségek, melyek pontosan meghatározott jogokkal rendelkeznek. Ilyen értelemben a Koszovó számára kidolgozott alkotmányos modellt tekinti irányadónak, melyet az Európai Unió szakértői dolgoztak ki a tartomány számára. „Ez ugyanis egy többetnikumú, pontosabban több nemzetből álló tartomány, hiszen mind a szerbek, mind pedig az albánok nemzetnek, nem csupán etnikumnak tekintik önmagukat. Ez a 2001. május 15-én véglegesített alkotmányos modell a területi, nem pedig az etnikai vagy nemzeti elvet tekinti irányadónak, rákényszerítve a két vetélkedő nemzeti közösséget a közös politikai intézmények keretei közötti együttélésre.”⁶⁰

Egy vele készült interjúban Románia föderalizálási lehetőségeit teljesen elveti Andrei Pleșu, aki már eleve „naturaliter föderalistá”-nak nevezi Romániát, ahol nem szükséges ilyen modellek alkalmazása, mert a beindult decentralizációs folyamat eleve figyelembe veszi a területi sajátosságokat, különbségeket. A romániai decentralizációs folyamat a *Provincia* hasábjain azonban inkább bírálatot kap, mint dicséretet. Kritikával él Smaranda Enache, Sabina Fati és Traian Ștef⁶¹ is. Ezek a

szervezők nem vélik kielégítőnek és megfelelőnek a hatalommegosztást, úgy érzik, nem érvényesül a szubszidiaritás elve és ezzel egyes területek akár egyenesen hátrányos helyzetbe is kerülhetnek.

„A romániai decentralizációs folyamat rövid áttekintéséből nem tűnnek ki e paradigmaváltás elemei. A fejlesztési régiókról, a helyi közigazgatásról és helyi költségvetésről szóló törvények elfogadása még távolról sem jelenti azt a valós decentralizálást, amelyen az Európai Unió államainak többsége átment. A romániai decentralizációs folyamat, melyet a jelenlegi politikai és értelmiségi elit nagymértékben kielégítőnek tart, egy nagy hibában mindenképpen szenved: az autonómia ezen felfogása valójában nem más, mint ugyanannak a túlközpontosított modellnek a fenntartása, amely az egységes nemzetállam homogenizáló reflexének logikáján alapszik, akár a diktatúra államának filozófiája, az egységes modellé, amelyben ha nem nyomják is el kifejezetten, de a legjobb esetben is mellőzik a sokszínűséget, a regionális sajátosságokat, éppúgy, mint a regionális integráló energiákat.”⁶²

Memorandum (2001) – a román–magyar értelmiségi diskurzus a sajtóvita-teréből átlép a politika dimenziójába

A *Provincia* folyóirat szerzői a sajtótermék létrehozása után nem sokkal megalakították a Provincia-Egyesületet. A 2000. december 16-án első nyilvános megbeszélésen Kolozsvárott a következő tagok vettek részt: Ádám Gábor, Bakk Miklós, Marius Cosmeanu, Marius Lazăr, Molnár Gusztáv, Ovidiu Pecican, Traian Ștef, Szokoly Elek, meghívottak közül pedig: Gabriel Andreescu és Dan Pavel Bukarestből, Paul Philippi Sebenből, Octavian Hoandră, Cristian Popa, Adrian Avarvari és Székely István Kolozsvárról. Ez a magyar és román értelmiségiekből (írókból, tanárokból, művészekből, politológusokból, szociológusokból) alakult párbeszédközpont 2001. december 8-án közös megegyezéssel elfogadta azt az úgynevezett *Memorandumot*, melyet a román parlamentnek címezve fogalmaztak meg a romániai régiók létrehozásáról. Ez a vitairat a „kor szellemében veti fel az állam átalakulásának kérdést”, de az Európában megszokott nemzeti-etnikai elven való szerveződés helyett a regionális, területi alapú szerveződés mellett érvel. A kor szellemét, az európai kontextust, illetve az európai decentralizációs folyamatokat Kántor Zoltán a következőképpen ábrázolja:

„Az európai folyamatok azt jelzik, hogy a nemzetállamok átalakulnak, s ennek az átalakulásnak három fő jellemzője van. Az első az, hogy az államok szuverenitásuk egy részét átadják az Európai Uniónak (...). A második az, hogy a kompetenciák egy része átkerül a már létező helyi – tartományi, regionális, megyei, városi – szintre. A harmadik, és a mi szempontunkból a legfontosabb, hogy újabb, kisebb egységek alakulnak. Ezek kétféleképpen lehetnek. Egyrészt alakulhatnak a történelmi hagyományokat, a gazdasági ésszerűséget figyelembe vevő régiók, amelyek szervezőelve

nem nemzeti. Másrészt pedig megerősödhetnek, helyenként megalakulhatnak a nemzeti elvet is figyelembe vevő politikai egységek. Ezeket a trendeket vették figyelembe a *Memorandum* szerzői is.”⁶³

Az átfogó, de kevésbé konkrét *Memorandum* tíz pontban foglalja össze az aláírók szándékát és elképzeléseit. Közigazgatási reformot javasolnak, mely „újrafogalmazza a létező területi egységek státuszát”, miközben a kialakított régiókban regionális tanácsok és tartományi parlament létrehozását tartják indokoltnak. „Az új regionális rendszer kialakítása a politikai rendszer újraalkotását is szükségessé teszi, ami nem valósítható meg (...) alkotmányreform nélkül.”⁶⁴ És habár a kisebbségek számára is előrelépést jelentenek ezek a gondolatok, a *Memorandum* alapvetően az ország modernizációjának előremozdítását célozza meg.

A 8. pont mindemellett kitér a transznetikus identitás kialakításának fontosságára is, melyről (és kritikájáról) az előző alfejezetben szóltunk. A memorandisták szerint a transznacionális identitás hatékony ellenszere lehetne a nacionalizmus minden megnyilvánulásának: „A regionális identitás polgári alapon történő felvállalása az olyan többnemzetiségű régiókban, mint a Bánát, Erdély vagy Dobrudzsa, hozzájárulhat azon transznetikus identitásoknak a kialakításához, amelyek alapján meghaladhatók lesznek a szélsőségesen nacionalista nosztalgia, félelmek, valamint ezek túlhajszolása, de a polgári és demokratikus frazeológiát használó burkolt nacionalizmus is”.⁶⁵

Kétségtelen, hogy a sajtó vitateréből a politika dimenziójába kikerülő disputa nagy vihart kavart Románia politikai életében. Ez a kérdés még mindig, mint „bomba” robban a román közéletben. A *Memorandum*hoz csatlakozó románokat „használt” jelzővel illették, akiket a magyarok saját céljaik elérésére használnak⁶⁶. Így a román–magyar értelmiségi párbeszédet ledegradálták, és ezzel szinte ellehetetlenítették a memorandisták akaratának akárcsak jöttányi előremozdulását is.

Következtetések

Az eddig elvégzett elemzések még nem teszik lehetővé a bevezetésben feltett kérdések teljes megválaszolását, de néhány következtetést levonható az eddigi eredményekből is.

A diskurzus színterei, de különösen a *Provincia* folyóirat a maga alig három évfolyamával egy olyan színfolt Erdély és Románia sajtó-, kultúr- és eszmetörténetében, amely mellett szótlannul elhaladni nem lehet. Az elemző munkák sora azonban igen csekély, ezért ez a munka talán hiánypótló is ebben az értelemben. Az a küldetés, amelyet ezek a folyóiratok a főszerkesztőkkel és a szerzőkkel egyetemben felvállaltak, példaértékű. Hogyan lehet és hogyan kell a különböző nemzetiségűek véleményeit egymás mellé helyezni, ütköztetni ugyanabban az orgánumban olyan módon, hogy közben a feldolgozott témák nagy része addig félretett, tabuként kezelt gondolatfelvetések? Erre adnak választ ezek a folyóiratok.

A kérdéskörök kapcsán kialakult román–magyar értelmiségi párbeszéd (még ha néha oly kilátástalannak tűnik is) előremutató. Érdekes megfigyelni, hogy a bemutatott vitában kialakult vélemények között nem minden esetben van éles cezúra a magyar és a román vélemények halmaza között: általában nincs külön román és külön magyar álláspont. A cél ugyanaz, a megközelítési módok és a fogalmi meghatározások viszont különbözhetnek. Ugyanakkor, ha mélyebb elemzést hajtunk végre, akkor meg kell állapítanunk azt is, hogy a vita résztvevői nagyon sok esetben nem használnak egyértelmű fogalmakat, és ők maguk sem biztosak a saját maguk által felvázolt modell, elképzelés gyakorlati megvalósulásában-megvalósíthatóságában. Ha az autonómiamodell-vitát vesszük alapul, sajnos szinte alig találunk konkrét utalásokat a gazdasági, jogi vagy közigazgatási részleteket tekintve. Pedig e részletek kidolgozása nélkül a téma csak az elmélet mezsgyéjén maradhat meg, soha gyakorlattá nem válhat. Így Bakk Miklós módszertani útmutatásának⁶⁷ sem látom jelentős foganatját a lap hasábjain.

Mindemellett főként a *Provincia* folyóirat kiállt amellet a gondolat mellett, hogy Erdély ügye közös román és magyar (és még sorolhatnánk a nemzetiségeket) ügy, és elfogadta, hogy megoldása is csak Románián belül képzelhető el. Ennek érdekében a különböző nemzetiségek értelmiségi csoportjai és szakemberei alkotó módon kell, hogy hozzájáruljanak a kérdéskör megnyugtató rendezéséhez. De hogy ehhez nagyon sok idő szükségeltetik, nem kétséges... A *Provincia* és a hasonló kezdeményezések azonban megtették az első lépéseket az efelé vezető úton.

Irodalom

Elméleti szakirodalom

- A. Gergely András (2002): A „végig nem beszélt” nemzet-képletek. *Regio*, 4. 23–32.
- Agranoff, Robert (1997): Evoluția federală din Spania. In *Alterra* 6.
- Babbie, Earl (1996): A társadalomtudományi kutatás gyakorlata. Balassi Kiadó, Budapest.
- Bakk Miklós (1998): A föderalizmus aktualitása. In: *Magyar Kisebbség* 1.
<http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&lapid=8&cikk=m980131.htm>
- Bodó Barna (2003a): Régió és politika. In: *Magyar Kisebbség* 1. (<http://www.hhrf.org/magyarkisebbsseg/m030102.html>)
- Bodó Barna (2003b): Dezvoltarea regională în România. In: *Politica regională și dezvoltarea teritorială*. (Capitolul III). Manual SEDAP, Temesvár, 52–79.
- Culic, Irina (2001): Nationhood and Identity: Romanians and Hungarians in Transylvania. In: *Trencsényi Balázs (szerk.) Nation-Building and Contested Identities: Romanian and Hungarian Case Studies*, Budapest: Régió Boks/Iasi: Polirom, 227–248.
- Erdély története II. kötet: 1606-tól 1830-ig (Köpeczi Béla, Szász Zoltán szerk.). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986.
- Erdély története III. kötet: 1830-tól napjainkig (Köpeczi Béla, Szász Zoltán szerk.). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986.

- Grüber Károly (2002a): Összeegyeztethető-e a szabadság és a közösség eszménye? Etnonacionalizmus és demokrácia az ezredforduló Európájában. In: Európai identitások: régió, nemzet, integráció. Pro Minoritate–Osiris, Budapest, 7–33.
- Grüber Károly (2002b): Regionalizmus, nemzetállamok, európai integráció: kelet-közép- és nyugat-európai távlatok. In: Európai identitások: régió, nemzet, integráció. Pro Minoritate – Osiris, Budapest, 34–56.
- Grüber Károly (2002c): Homogenizáló államok, nemzeti kisebbségek és anyaországok: Erdély 1867–2001. In: Európai identitások: régió, nemzet, integráció. Pro Minoritate – Osiris, Budapest, 34–56.
- Győri Szabó Róbert (2006): Kisebbség, autonómia, regionalizmus. Osiris, Budapest.
- Hannum, Hurst (1990): Autonomie, suveranitate si autodeterminare aplanarea drepturilor conflictuale. Bucuresti, Paideia.
- Héraud, Guy (1991): Népek és régiók Európája. In. Regio 2. sz. <http://www.regiofolyoirat.hu/newspaper/1991/2/>
- Héraud, Guy (1997): Federalismul. In Altera 6.
- Horváth Gyula (2003): Területi fejlődés és regionalizmus. In Magyar Kisebbség 1. (<http://www.hhrf.org/magyarkisebbsseg/m030104.html>)
- Kymlicka, Will (1998): Etnikai kapcsolatok és a nyugati politikaelmélet. In. Symposium 22–23., 15–53.
- Lapidoth, Ruth (1997): Autonomy: flexible solutions to ethnic conflict. United States Institute of Peace, Washington.
- Lapidoth, Ruth (2001): Elements of Stable Regional Autonomy Arrangements. CAP Working Papers, München.
- Lengyel Imre – Rechnitzer János (2004): Regionális gazdaságtan. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Lijphart, Arend (1977): Democracy in Plural Societies. London, New Haven.
- Pálné Kovács Ilona (2001) : Regionális politika és közigazgatás. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- Poledna, Rudolf–Ruegg, François–Rus, Călin (szerk.) (2002): Interculturalitatea. Cercetari si perspective romănesti. Cluj-Napoca: Presa Universitara Clujeana.
- Schrijver, Frans: Regionalism after regionalisation: regional identities, political space and political mobilisation in Galicia, Brittany and Wales. www.colorado.edu/ibs/aagpreconference/papers/Schrijver_paper.pdf
- Szász Alpár Zoltán (2002): A demokrácia modelljei Romániában: a valóság számokban kifejezve. In: Magyar Kisebbség 3.
- Wintle, Michael (2002): Oszloposodás, konszociáció és vertikális pluralizmus. In: Politikatudományi Szemle 3–4., 99–114.

Primér források, az elemzett vita anyaga

- Mit akarunk? (2000): Provincia, I. évf. 1. sz. 1.
- Fati Sabina (2000): A centralista hagyomány. Provincia, I. évf. 2. sz. 5..
- Bakk Miklós (2000): Az eredettől a kezdetig. Provincia, I. évf. 7. sz. 7.
- Molnár Gusztáv (2001): Mi, erdélyiek. Provincia, II. évf. 1–2. sz. 1–2.
- Grancea, Mihaela (2001): Etnokulturális sztereotípiák a historiográfiában. Provincia, II. évf. 3. sz. 6.
- Pecican, Ovidiu (2001): Az erdélyi múlt és a szintéziséhség. Provincia, II. évf. 3. sz. 7.
- Tonk Sándor (2001): Az elemzés hiánya. Provincia, II. évf. 3. sz. 11.
- Lévy, Jacques (2001): Vertikális és horizontális föderalitás. Provincia, II. évf. 3. sz. 14.
- Cistelean, Alexandru (2001): Provincia minima – az erdélyiség keresésében. Provincia, II. évf. 4. sz. 1.
- Enache, Smaranda (2001): Regionalizmus és integráció. Provincia, II. évf. 6. sz. 1.
- Kántor Zoltán (2001): Az identitás kapcsán. Provincia, II. évf. 11. sz. 15.

- Ștef, Traian (2001): „Használt” román értelmiségiek. *Provincia*, II. évf. 12. sz. 2.
- Seres Alexandru (2001): A föderalizálás utópiája és az identitásválságok. *Provincia*, II. évf. 12. sz. 2.
- A Memorandum szövege és aláírói (2002). *Provincia*, III. évf. 1. sz. 2.
- Vlad, Alexandru (2002): Rettetés a föderalizmustól. *Provincia*, III. évf. 1. sz. 2.
- „... milyen Erdélyt akarunk...” (Provincia-kerekasztal) (2002). *Provincia*, III. évf. 1. sz. 10–11.
- Csoma Botond (2002): Regionalizmus versus centralizáció. *Provincia*, III. évf. 2. sz. 3.
- Săsărman, Gheorghe (2002). Föderalizmus és regionalizálás. *Provincia*, III. évf. 3–4. sz. 4.
- Ștef, Traian (2002): Decentralizáció reductio ad absurdum módra. *Provincia*, III. évf. 3–4. sz. 2.
- Vighi, Daniel (2002): A regionalitás meghatározásainak kérdésköre. *Provincia*, III. évf. 3–4. sz. 5–6.
- Kántor Zoltán (2002): A Memorandum, a nemzet és az állam. *Provincia*, III. évf. 3–4. sz. 5.
- „Románia föderalizálását javaslom”. Beszélgetés Petru Dumitriu íróval (2002): *Provincia*, III. évf. 5. sz. 8.
- Molnár Gusztáv (2002): A svájci modelltől az erdélyi modellig. *Provincia*, III. évf. 6–7. sz. 1.
- „Milyen régiót akarunk?” (II.) (2002): *Provincia*, III. évf. 6–7. sz. 6–7.
- Ștef, Traian (2002): Egy fej fokhagyma. *Provincia*, III. évf. 8–9. sz. 1.
- Molnár Gusztáv (1997): Az erdélyi kérdés. *Magyar Kisebbség*, III. évf. 3–4. sz.
- Andrescu, Gabriel (1998): Az „erdélyi kérdéstől” az „európai kérdésig”. *Magyar Kisebbség*, IV. évf. 1.sz.
- Capelle-Pogăceanu, Antonela (1998): Észrevételek Molnár Gusztáv Az erdélyi kérdés című tanulmánya kapcsán. *Magyar Kisebbség*, IV. évf. 1. sz.
- Molnár Gusztáv (1998): Problema Transilvană. *Altera* 8. sz.
- De la „problema transilvană” la „problema europeană”. *Dialog*. (1998): *Altera* 9. sz.
- Parkin, Robert (2005): Identități și alianțe regionale într-o Europă în curs de integrare: o provocare la adresa statului regional? *Altera* 25. sz.

Jegyzetek

- ¹ Miklósné Zakar Andrea (Európa-szakértő), főiskolai docens, Tomori Pál Főiskola, PhD-hallgató, Széchenyi István Egyetem.
- ² Grúber 2002b. 38– 39.
- ³ Győri Szabó (2006).
- ⁴ Héraud (1991).
- ⁵ Ez irányba sokféle elmélet született, amelyek a számok és arányok segítségével állítottak fel kategóriákat. Arend Lijphart „homogén” államnak tekinti azt az országot, ahol a többség aránya a 80%-ot meghaladja, Georg Brunner a kisebbség lélekarányát vizsgálva állapítja meg, hogy a 10%-ot meg nem haladó nemzeti kisebbségek aránya képez nemzetállamot. Az ezt a küszöböt átlépő kisebbségi arány már másfajta államot, az úgynevezett nemzetiségi államot teremt meg. Brunner harmadik államkategóriája a többnemzetiségű, amelyben a legnagyobb népcsoportot kitevő náció kisebb arányban él a határokon belül, mint 50%, a nagyságrendben soron következő pedig több mint 10%-ban. Ez a két elmélet számos olyan problémát fed el, amely viszont a gyakorlatban akut módon nyilvánul meg, így valójában a mai viszonyok rendszerezésére alkalmatlanok. Egyrészt nem figyelik a regionális sajátosságokat, az országot ilyen szempontból homogénnek tekintve, illetve a kategóriák határai is torzítóak.
- ⁶ A Gergely (2002) 25.
- ⁷ Kymlicka (1998) 23. Tanulmányában Kymlicka kifejti, hogy szerinte a liberális „polgári nemzetek” (civic nations) és az etnikai nemzetek (ethnic nations) között nincs akkora különbség a kisebbségekhez való viszony tekintetében, mint azt sok teoretikus állítja. Igaz, hogy ez utóbbi nemzetítí-

pusba tartozók „elsődleges feladatuknak egy meghatározott etnonacionális kultúra és identitás újratermelését tartják”, de „mind történelmileg, mind pedig koncepciónálisan hibás az az álláspont, hogy a liberális-demokratikus államok (vagy „polgári nemzetek” etnokulturálisan neutrálisak”. I. m. 17–18.

⁸ L. a Lijphart és Brunner-féle elméleteket.

⁹ Győri Szabó (2006).

¹⁰ Grüber (2002b).

¹¹ A Gergely (2002). 26.

¹² Grüber (2002b).

¹³ A regionális gazdaságtan három fő régiótípust különböztet meg. Az első a tervezési vagy programozási régió, mely lehatárolásánál alapvetően statisztikai, információgyűjtési szempontok játszanak szerepet. Ilyen alapon hozták létre a NUTS-rendszert is. Az EU sajtószerű NUTS-rendszere maga is megkülönböztet normatív, politikai akaratot kifejező, és analitikus, az elemzési szükségletek szerint lehatárolt régiótípust.

A csomóponti régió a teret az erőter fogalmával azonosítja, és a gazdasági tevékenységek térbeli koncentrációját tekinti mérvadónak. A harmadik, a homogén régió egésze nagyon hasonló adottságokkal és jellemzőkkel bír, mind gazdasági, mind társadalmi vagy földrajzi szempontból.

¹⁴ Győri Szabó (2006) 474.

¹⁵ A decentralizáció elve tág definiálásban magában foglalja a dekoncentrációt is, amely azonban csak a végrehajtási önállóságot osztja le az alsó területi szintnek (L. Pálné 2001)

¹⁶ Az idézetek helye Pálné (2001) 31.

¹⁷ Bennett, Sharpe, Ohmae, Bullmann és Loughlin-Peters elméleteinek összefoglalása Schrijver munkájában.

¹⁸ Grüber 2002b.

¹⁹ Schrijver id. m.

²⁰ Például Flandria, Katalónia, Skócia, az olasz Lombard Liga. Ez utóbbi esetében a mesterséges etnoregionalizmus esetével találkozunk.

²¹ Ide sorolható Languedoc és Galícia.

²² Lengyel–Rechnitzer (2004) 38.

²³ Győri Szabó (2006) 57.

²⁴ L. Lijphart (1977).

²⁵ Szász (2002) 2.

²⁶ Ennek válságáról lásd: Wintle (2002).

²⁷ Agranoff (1997).

²⁸ Pálné (2001).

²⁹ Politikverflechtung.

³⁰ Pálné (2001) idézi Sturmot.

³¹ Győri Szabó (2006).

³² Pálné (2001).

³³ Kantonok, melyekben csak a francia vagy csak a német vagy az olasz nyelv dominál.

³⁴ Német és francia nyelvű lakosokkal bíró egységek.

³⁵ Az egyetlen háromnyelvű kantonban a német és olasz nyelv mellett a rétoromán jelenik meg.

³⁶ Lapidoth (1997).

³⁷ Lapidoth (2001).

³⁸ Ennek ellenére vannak speciális esetek is, mint amilyen például az Aland-szigetek esete, amely az ország többi részétől eltérően tagja az északi Tanácsnak, és fel van jogosítva a szervezettel folyta-

- tott önálló tárgyalásokra, vagy Grönland esete, mely 1985-ben kivált az Európai Közösségtől, holt Dánia, melyhez tartozik, tag maradt.
- ³⁹ Például az Európa Tanács Közgyűlésének 1201-es ajánlása vagy a 2003-ban elfogadott 1344. határozata.
- ⁴⁰ Ehhez a tipizáláshoz még hozzárendelhető kétfajta autonómiatípus: a helyi közigazgatási autonómia egy nemzetiség által többségben lakott településen, illetve az úgynevezett tájegységi autonómia, mely tulajdonképpen a nyugat-európai fogalomhasználatban a regionalizmus szinonimája – L. Győri Szabó (2006).
- ⁴¹ Lapidoth (2001).
- ⁴² Bár ehhez kapcsolódóan egy tanulmányomban már összegeztem a Magyar Autonóm Tartomány azon jellemzőit, melyek kétségtől alátámasztják azt a nézetet, hogy e térség tekintetében nem beszélhetünk valós autonómiáról, hiszen a sztálini elvek mentén semmiféle hatalommegosztásról vagy decentralizációról nem lehetett szó a MAT életében (Lásd: Nagyhatalmi etika vagy társadalmi iniciatíva? – az erdélyi Magyar Autonóm Tartomány esete. In: Tudományos Mozaik, TPF, 2005. 63–69.)
- ⁴³ Horváth 2003.
- ⁴⁴ Bodó 2003b.
- ⁴⁵ Bodó 2003a.
- ⁴⁶ Cistelean 2001. 1.
- ⁴⁷ Bakk 2000. 7.
- ⁴⁸ Bakk 1998.
- ⁴⁹ Tonk 2001. 11.
- ⁵⁰ Grancea 2001. 6.
- ⁵¹ Seres 2001. 2.
- ⁵² Kántor 2002. 5.
- ⁵³ A Memorandum szövege és aláírói... 2002. 2.
- ⁵⁴ Lévy 2001.
- ⁵⁵ Vlad 2002. 2.
- ⁵⁶ Vighi 2002.
- ⁵⁷ Molnár 1997.
- ⁵⁸ A devolutív modell alkalmazásáról Erdély kontextusában lásd még Grüber 2002b.
- ⁵⁹ Capelle-Pogăceanu 1998.
- ⁶⁰ Molnár 2002.
- ⁶¹ L. erről Enache 2001, Fati 2000, Ștef 2002.
- ⁶² Enache 2001. 1.
- ⁶³ Kántor 2002. 5.
- ⁶⁴ A memorandum szövege és aláírói... 2002. 2.
- ⁶⁵ Uo.
- ⁶⁶ L. erről Ștef 2001.
- ⁶⁷ L. Bakk (2000).